

Pedagogisch dossier
Community Service Learning (CSL)
Een maatschappelijk project uitwerken met uw leerlingen

Vooraf

Als Centrum voor democratie wil het BELvue burgerschapseducatie bevorderen en scholen hierbij ondersteunen. Community Service Learning (CSL) is daarvoor een heel relevante onderwijs- en leermethode. We zijn daarom onze collega's uit Luxemburg van het ZPB enorm dankbaar dat wij de handleiding die zij ontwikkelden mogen gebruiken. We hebben die integraal vertaald naar het Nederlands, en hier en daar aangepast aan onze eigen onderwijscontext.

Het oorspronkelijke document werd dus ontwikkeld door het Zentrum für Politisch Bildung, Fondation d'utilité publique, RCSL G236, 28, route de Diekirch, L-7220 Walferdange (Info@zpb.lu; www.zpb.lu) en de redactie gebeurde door Manou Worré en Vanessa Reinsch en de lay-out door Art & Wise.

De link met het curriculum

In al het educatief materiaal dat wij scholen ter beschikking stellen, hebben we veel aandacht voor de aansluiting bij het curriculum, zowel waar het gaat over burgerschapseducatie als over andere inhoud.

Community Service Learning in deze handleiding vertrekt van het Europees kader voor burgerschap en democratische waarden, met twintig kerncompetenties die zowel kennis, kritisch denken en begrijpen, vaardigheden, als attitudes bevatten. Dit kader wordt geïmplementeerd in alle lidstaten, waardoor er een rechtstreekse link is met de sleutelcompetentie "Burgerschapscompetenties met inbegrip van competenties inzake samenleven¹".

Verschillende bouwstenen van deze sleutelcompetentie komen expliciet aan bod:

- Omgaan met diversiteit in het samenleven en het samenwerken
- Geïnformeerd en beargumenteerd met elkaar in dialoog gaan
- Actief participeren aan de samenleving, rekening houdend met de rechten en plichten van iedereen

Daarnaast is Community Service Learning steeds gekoppeld aan zelf te bepalen inhoud. Zo wordt de link met het curriculum nog verstevigd. De diverse voorbeelden in deze handleiding maken duidelijk hoe je dit vorm kan geven.

Verder zijn bepaalde methodieken die in deze handleiding toegelicht worden, ook in andere contexten bruikbaar.

---

¹ Zie <https://www.kwalificatiesencurriculum.be/sites/default/files/2022-06/Sleutelcompetentie%20Burgerschap.pdf>.

Dankwoord

Het Zentrum fir politesch Bildung wil in het bijzonder volgende mensen bedanken:

- Het personeel van de *Stiftung Lernen durch Engagement* in Duitsland voor de expertise, de publicaties, de bronnen en de ervaringen die zij heel open ter beschikking stelden. Dank gaat naar:
  - Silke Van Kempen, voor de bereidheid tot samenwerken en het professionele aansturen van het netwerk *Lernen durch Engagement*.
  - Franziska Nagy en Carla Gellert, voor hun deskundig advies en hun opleiding tijdens de oprichtingsfase van het competentiecentrum *Léieren duerch Engagement* in Luxemburg.
  - Stefan Vogt, voor de leerzame en intensive opleiding voor het beroep van LdE-schoolassistent in maart 2018, het geduld en deskundigheid, en de vele bronnen die namens de *Stiftung Lernen durch Engagement* ter beschikking werden gesteld.
  - Anna Mauz, voor de nuttige opmerkingen en het professionele advies bij het voorbereiden van deze publicatie.
- Dr. Heike Schmidt van *BürgerStiftung Hamburg* met het project [*`You:sful*], voor de getoonde openheid en behulpzaamheid en voor de uitwisseling van materiaal.
- Marion Schlüter van het Centre de compétences LdE van Schleswig-Holstein, voor de expertise en de interessante workshops.
- Het personeel van het netwerk *Lernen durch Engagement* van Saxe-Anhalt, voor de uitwisseling van knowhow, materiaal en bronnen.
- Alle andere actoren in het Duitse netwerk *Lernen durch Engagement*, voor hun suggesties en ideeën.
- Het Zentrum fir politesch Bildung wil bovenal alle leerkrachten bedanken in de Luxemburgse scholen die een project van *Léieren duerch Engagement* hebben uitgevoerd, die lid zijn van het nationaal netwerk en die hun ervaringen delen.

Inhoudstafel

Vooraf.....	2
Inleiding.....	5
Waaruit bestaat <i>Community Service Learning</i> als methode?	5
Criteria van CSL	8
Gids en praktische tools – tips voor het gebruik.....	8
Voorbeelden van CSL-projecten uit Luxemburg	9
Fases van een CSL-project.....	11
Overzicht van de fases van een CSL-project	12
Fase 1: Engagement onder de loep	14
Doel.....	14
Tips en informatie over de tools	14
Overzicht van de tools	14
Criteria van CSL	14
Fase 2: Onderzoek en ideeën formuleren	20
Inleidende methodes om een thema te bepalen	20
Waar in ben ik goed?	31
Op zoek naar een thema.....	39
Identificatie van een thema	46
Welke partner kiezen we voor ons engagement?	49
Versterking van de leerlingenteams	60
Fase 3: planning en uitvoering	68
Planning van een CSL-project.....	68
Uitvoering van een CSL-project.....	76
Fase 4: Erkenning en afsluiting.....	79
Doel.....	79
Tips en informatie bij	79
Overzicht van de suggesties en de tools	79
Fase 5: Reflectie	89
Doel.....	89
Reflectie over het groepswerk	90
Reflectie en zelfevaluatie van de leerlingen	94
Democratische vaardigheden	102
Bronvermeldingen.....	110
Bibliografie	110
Websites	111

Inleiding

Waaruit bestaat *Community Service Learning* als methode?

Community Service Learning (CSL) is een onderwijs- en leer methode die het maatschappelijk engagement van kinderen en jongeren combineert met het specifieke leerproces van één of meerdere vakken en de ontwikkeling van de specifieke schoolse vaardigheden.

Het engagement van de leerlingen wordt gepland, voorgelegd aan een klassikale reflectie en vervolgens gelinkt aan de inhoud van het lespakket en curriculum. Het wordt verwezenlijkt in samenwerking met externe partners. In deze context engageren de leerlingen zich voor het algemeen belang en leveren een waardevolle, stimulerende bijdrage aan anderen. Het bijzondere van CSL is dat de leerinhoud niet alleen onderwezen wordt op theoretisch niveau, maar ook op het experimentele niveau.

Het engagement neemt niet de vorm aan van een puur buitenschoolse activiteit, maar wordt ingepast in het onderwijs. CSL gaat dus veel verder dan eenvoudig projectwerk. Er wordt veel belang gehecht aan de deelname van de leerlingen, de keuze van het project, het verloop ervan en de reflectie over de uitvoering ervan. Tijdens de regelmatig ingeplande reflectiemomenten kadert de leerkracht het verband tussen de leerinhouden en de verworven vaardigheden buiten de schoolomgeving.

Community Service Learning vindt zijn oorsprong onder meer in de ideeën van filosoof-pedagoog John Dewey (1859-1952). In de Angelsaksische wereld werd de methode tientallen jaren lang getest en verder ontwikkeld onder de naam *Service-Learning*. In Vlaanderen vindt deze methode ook ingang, bijvoorbeeld in het hoger onderwijs (zie www.servicelearningvlaanderen.be).

Community Service Learning versterkt het leerproces van de leerlingen

De technologische vooruitgang en globalisering brengen een revolutie teweeg in de wereld en maatschappij waarin jongeren opgroeien. Die veranderingen leggen ook nieuwe voorwaarden op aan het onderwijs. Vaardigheden zoals communicatie, samenwerking, kritisch denken en creatieve probleemoplossing worden van steeds groter belang. Op voorhand verworven gespecialiseerde knowhow en praktische vaardigheden om deze toe te passen blijven eveneens belangrijk.

Het onderwijsmodel *Deeper Learning*¹ beschrijft een pedagogie waarmee leerlingen de nodige vaardigheden kunnen ontwikkelen, nieuwe kennis verwerven en creatieve probleemoplossing kunnen oefenen door bovenstaande vaardigheden toe te passen.

Community Service Learning maakt gebruik van het concept *Deeper Learning*². Door zelf het project te plannen, uit te voeren en er vervolgens over te reflecteren, zullen de leerlingen ...

- ... een beter begrip van de schoolse leerinhouden ontwikkelen;
- ... de kennis en vaardigheden die ze op school hebben verworven, in de praktijk toepassen;
- ... zelf nieuwe kennis verwerven;
- ... de relevantie van het leren op school erkennen door een verband te leggen tussen deze leerinhouden en de realiteit;
- ... hun vaardigheden op het vlak van probleemoplossing in de praktijk brengen;
- ... nieuwe situaties waarmee ze geconfronteerd worden, creatief aanpakken;

² <https://hse-heidelberg.de/hsedigital/hse-digital-teaching-and-learning-lab/deeper-learning-initiative/was-ist-deeper-learning> (geraadpleegd op 31/12/2020).

- ... hun sociale vaardigheden verder ontwikkelen (communiceren, in teamverband werken, empathie enz.);
- ... op kritische wijze hun eigen werk leren evalueren, maar ook dat van anderen;
- ... zelfredzaamheid ervaren wanneer ze tevredenheid en erkenning voor hun inspanningen krijgen;
- ... hun voorkeuren ontdekken die hen later kunnen begeleiden wanneer ze een beroep kiezen.

CSL kan gebruikt worden in alle soorten scholen en met kinderen en jongeren van alle leeftijden. De methode past daarnaast bij de meeste schoolvakken, en bij interdisciplinair onderwijs.

Community Service Learning versterkt de democratie

Democratie is niet alleen een vorm van machtsuitoefening, het gaat ook over een maatschappijvorm en gemeenschappelijk leven. Het feit dat burgers hun verantwoordelijkheid opnemen - degelijk actief burgerschap -, is een van de voorwaarden voor een werkende democratie en een geslaagd samenleven.

Hoe sterker en vaker jongeren betrokken zijn en hoe meer ervaring ze opdoen met zelfredzaamheid op jonge leeftijd, hoe waarschijnlijker het is dat ze zich ook op volwassen leeftijd zullen blijven inzetten voor hun eigen belangen of die van anderen. Sociaal engagement ontstaat vaak binnen het gezin. Wanneer dat niet het geval is, heeft de school een des te grotere rol te spelen.

Community Service Learning kan hier veel toe bijdragen en biedt jongeren de mogelijkheid om verschillende vaardigheden te verwerven die onmisbaar zijn in een democratie.

Democratische vaardigheden

De Raad van Europa heeft een model uitgewerkt met vaardigheden die burgers moeten bezitten om op doeltreffende wijze aan de democratische maatschappij deel te nemen³. In het model worden twintig verschillende competenties voorgesteld in volgende domeinen: “waarden”, “attitudes”, “vaardigheden”, en “kennis en kritisch inzicht”. Het pedagogisch dossier is op dit model gebaseerd.

In het model zijn de volgende elf democratische vaardigheden opgenomen. Ze spelen een belangrijke rol in de planning, uitwerking en vooral de reflectie over het project door de leerling.

CSL-vaardigheden en hun belang

Om de verschillende vaardigheden begrijpelijker te maken voor kinderen en jongeren, is de uitleg geformuleerd in de eerste persoon enkelvoud.

1. Gevoel van sociale verantwoordelijkheid:

Ik vind het belangrijk om me in te zetten voor mensen en er voor hen te zijn wanneer ze mijn hulp willen aanvaarden. Ik ben me bewust van de invloed van mijn handelingen op anderen en ik neem er de verantwoordelijkheid voor op.

2. Tolerantie ten opzichte van ambiguïteit en onzekerheid:

Zelfs wanneer situaties onzeker zijn en tegenstrijdig geïnterpreteerd kunnen worden, kan ik er constructief mee omgaan.

3. Erkenning van de democratische waarden en principes:

Ik erken democratische procedures zoals de meerderheidsstemming en de rechtsstaat, en ik respecteer democratische waarden zoals justitie, onpartijdigheid en gelijkheid.

4. Erkenning van diversiteit en gelijkwaardigheid:

³ Raad van Europa (ed.), Competenties voor Democratische Cultuur, Samenleven als gelijken in cultureel diverse democratische samenlevingen, 2018.

Ik vind het ok dat mensen allemaal anders zijn en ik denk dat we allemaal van elkaar kunnen leren. Ik ken alle mensen dezelfde rechten toe en behandel iedereen zonder vooroordelen.

5. *Het perspectief van de andere aannemen en empathie:*

Ik kan me in de plaats van een ander zetten, ook al zijn we erg verschillend. Ik probeer de gedachten, overtuigingen en gevoelens van anderen te begrijpen, met hen te communiceren en de wereld vanuit hun standpunt te bekijken.

6. *Zelfredzaamheid:*

Ik geloof in mijn eigen capaciteiten. Ik kan er bepaalde doelen mee behalen en doeltreffend handelen.

7. *Vaardigheid en wil tot participatie:*

Ik neem actief deel aan de besluitvorming en ik heb er talent voor om bij te dragen aan de vormgeving van belangrijke onderwerpen binnen mijn school en mijn omgeving. Ik laat me leiden door mijn eigen belangen en door de welvaart van de hele samenleving.

8. *Vermogen om met conflicten om te gaan en gespreksvaardigheden:*

Ik aanvaard het standpunt van anderen en ik kan conflicten constructief oplossen. Ik ben in staat om samen te werken met anderen.

9. *Ruimdenkendheid en analytische geest:*

Ik weet waar en hoe ik informatie kan krijgen, ik bekijk problemen vanuit verschillende perspectieven en ik kan ze kritisch evalueren.

10. *Democratische concepten:*

Ik ken de democratische waarden en participatiemogelijkheden en ik weet welke principes ten grondslag liggen aan democratische maatschappijen.

11. *Zelfkennis:*

Ik ken mijn eigen vaardigheden, mijn belangen en doelen. Ik heb mijn eigen standpunten en kan ze kritisch analyseren, ze rechtvaardigen en doen gelden.

De elf subvaardigheden die we kunnen samenvatten in de drie categorieën “attitudes en waarden”, “kennis en kritisch inzicht” en “praktische vaardigheden” kunnen heel concreet gecombineerd worden met binnen- en buitenschoolse activiteiten, zowel in het kader van CSL-projecten als daarbuiten. Deze democratische vaardigheden leveren ideeën en zetten de koers uit voor de planning en uitwerking van CSL-projecten. Daarnaast zijn ze het voorwerp van alle reflecties in het kader van een CSL-project.

Criteria van CSL

In hun Handboek *Service-Learning – “Lernen durch Engagement an Schulen”* hebben Seifert, Zentner en Nagy⁴ zes criteria bepaald om CSL in scholen toe te passen, die ze ontleend hebben aan de Amerikaanse literatuur over leren door engagement. Deze criteria werden uitgewerkt op basis van wetenschappelijke en pedagogische kennis en vertegenwoordigen de vele jaren praktische ervaring van leerkrachten. Aan de hand van de criteria van CSL kunnen we CSL-projecten in het onderwijs onderscheiden van “klassieke” projecten.

- **Verband met het curriculum:** CSL is geen facultatieve activiteit maar maakt deel uit van het curriculum.
- **Reële behoefte:** CSL biedt een antwoord op reële uitdagingen uit de omgeving van de leerlingen (bijvoorbeeld in een bepaalde stadswijk).
- **Deelname van de leerlingen:** leerlingen worden actief betrokken in de planning, voorbereiding en uitvoering van het CSL-project.
- **Partners voor het engagement:** het praktische engagement vindt plaats buiten de school, in de vorm van samenwerkingen tussen leerlingen en partnerorganisaties.
- **Reflectie:** de ervaringen van de leerlingen worden regelmatig geëvalueerd dankzij het doelgerichte gebruik van reflectiemethodes.
- **Afsluiting en erkenning:** het engagement en de prestaties van de leerlingen krijgen waarde dankzij regelmatige feedback tijdens het hele proces en een afsluitend evenement.

Gids en praktische tools – tips voor het gebruik

Deze gids en de praktische tools die erin staan, zijn georganiseerd volgens de vijf fases van een CSL-project.

Elke fase wordt ingeleid door een beknopte tekst.

Het *doel van elke fase* en het belang ervan in het kader van het CSL-project worden duidelijk uitgelegd. Hierna volgt een overzicht van het *beschikbare praktische materiaal* en enkele *zeer praktische tips* over de manier om dit te gebruiken. Ieder kan bekijken welke tools het best passen bij de lessen, de klasgroep en de situatie. Aan het einde van de inleiding geeft een kleine tabel weer in welke mate de respectieve fase en voorgestelde methodes en tools beantwoorden aan de criteria van CSL.

Het praktische materiaal bij elke fase is ofwel bedoeld voor de leerkracht, ofwel voor de leerlingen.

- De praktische tools, aangeduid met de “R”, kunnen uitgedeeld worden aan de leerlingen. Ze bevatten richtlijnen, tips en oefeningen en kunnen ook zelfstandig worden gebruikt.
- Tools die met een “S” worden aangeduid, zijn bedoeld voor de leerkracht. Ze bevatten tips over de organisatie van de verschillende werkfasen en ideeën om lastige situaties op te lossen.

De bibliografie en referentiewerken staan op het einde van deze uitgave.

⁴ Seifert A., Zentner S., Nagy F., Praxisbuch Service-Learning, Beltz Verlag, Weinheim et Bâle, 2019.

Voorbeelden van CSL-projecten uit Luxemburg

Allemaal samen voor de molen van Beckerich

De leerlingen van het tweede jaar administratie van het *Atert Lycée in Redange* (17 en 18 jaar) hebben in de klas het thema werk en tewerkstelling in Luxemburg aangesneden. Ze hebben de huidige situatie op de arbeidsmarkt onderzocht, de evolutie binnen de dienstensector sinds de jaren 60 geanalyseerd en nagedacht over de toekomst van werk. Terzelfdertijd hebben ze zich ingezet voor vzw *Millen asbl* in Beckerich (een organisatie die ernaar streeft het culturele en toeristische potentieel door middel van verschillende activiteiten te valoriseren) en hebben ze voor een groot stuk deelgenomen aan de modernisering en herinrichting van het *Musée des Vieux Métiers (Museum van Ambachten)*. Hiervoor gingen ze op zoek naar verschillende informatiebronnen en hebben ze hun eigen bijdragen voorbereid en uitgewerkt (waaronder filmfragmenten, audio-opnames en foto's). Ze hebben dit onderzoek gevoerd in nauwe samenwerking met oudere personen uit de streek. Tijdens de openingsceremonie van de nieuwe tentoonstelling van het museum hebben de leerlingen hun project, samen met de producten die eruit voortvloeien, voorgesteld aan meerdere lokale betrokkenen (zoals de burgemeester, het seniorencentrum en de leidend coördinator).

De actieve betrokkenheid van de leerlingen, de link met het curriculum, de reële behoefte, het engagement buiten de schoolomgeving en de waardering op het einde van het project maakten van dit initiatief een geslaagd CSL-project.

Het project heeft de ontwikkeling van volgende democratische vaardigheden bevorderd: zelfredzaamheid, gespreksvaardigheden, het perspectief van de andere aannemen, contacten leggen.

Openingsceremonie van het *Musée des Vieux Métiers* in Beckerich

Nestkastjes voor alle generaties

In de lente van 2019 hebben leerlingen van het derde middelbaar (15 en 16 jaar) samen met de boswachter de levensomstandigheden van planten en dieren in de Luxemburgse bossen onder de loep genomen. Ze hebben zelf nestkastjes leren maken, brachten zelf het nodige materiaal bij elkaar en hebben instructies opgesteld voor de bouw ervan. Tijdens meerdere workshops hebben ze die verworven competenties en vaardigheden doorgegeven aan leerlingen van de basisschool en aan bewoners van het bejaardentehuis. De leerlingen hebben samen met hen nestkastjes gemaakt. Tijdens de afsluitende ceremonie zijn de leerlingen samen met de boswachter naar het bos gegaan en hebben ze er de nestkastjes opgehangen.

De actieve betrokkenheid van de leerlingen, de link met het curriculum, de reële behoefte en de waardering op het einde van het project maakten ook van dit initiatief een geslaagd CSL-project.

Het project heeft de ontwikkeling van volgende democratische vaardigheden bevorderd: zelfredzaamheid, gespreksvaardigheden, het perspectief van de andere aannemen, contacten leggen.

Kunst verbindt

Leerlingen uit het *Lycée Technique Ettelbruck* hebben een analyse uitgevoerd en hebben zich ingezet om de ondergrondse verbinding tussen hun school met het *Lycée Technique Agricole* opnieuw in te richten. Ze toonden interesse voor verschillende artistieke bewegingen en hebben een samenwerking met een graffitikunstenaar op touw gezet. Ze hebben deze persoon gevraagd om workshops te begeleiden tijdens de culturele dagen van de school. Daarnaast hebben de leerlingen de communicatie en de inschrijvingen voor de workshops beheerd. In totaal hebben 25 leerlingen aan de workshop deelgenomen. Samen hebben ze een nieuwe kleurrijke ondergrondse doorgang ontworpen.

De actieve betrokkenheid van de leerlingen, de reële behoefte, de democratische vaardigheden die op meerdere manieren werden aangesproken en de waardering op het einde van het project maakten ook van dit initiatief een interessant CSL-project.

Het CSL-project heeft de ontwikkeling van volgende democratische vaardigheden bevorderd: zelfredzaamheid, gespreksvaardigheden, het perspectief van de andere aannemen.

Hoe kan je thuislozen helpen? Botterschmier-project

Een klas van het tweede jaar sociale wetenschappen (17 en 18 jaar), koos ervoor om in het kader van het verplichte keuzevak *Service Learning* met thuislozen te werken. In hun lessen sociologie focusten de leerlingen zich op gemarginaliseerde groepen in de maatschappij. Ze kozen ervoor om samen te werken met het initiatief *Parachute*, een project voor straathoekwerk dat door verschillende actoren waaronder de Stad Luxemburg wordt ondersteund. De leerlingen konden met meerdere thuislozen praten en hun project voorstellen. Samen met hen hebben ze thermosflessen ontworpen die vervolgens onder de thuislozen verdeeld werden en dankbaar werden ontvangen. De leerlingen hebben bovendien een kledinginzameling voor thuislozen georganiseerd. Via een artikel in de krant werd het project voorgesteld en kon onder andere het engagement van de leerlingen benadrukt worden.

De actieve betrokkenheid van de leerlingen, de link met het curriculum, de reële behoefte, het engagement buiten de schoolomgeving en de waardering op het einde van het project maakten ook van dit initiatief een geslaagd CSL-project.

Het CSL-project heeft de ontwikkeling van volgende democratische vaardigheden bevorderd: zelfredzaamheid, communicatievaardigheden, het perspectief van de andere aannemen, bewustwording van een probleem.

Fases van een CSL-project

Fase 1: engagement onder de loep

In een eerste fase raken de leerlingen vertrouwd met de term "engagement", via oefeningen en bijhorende tools.

Fase 2: onderzoek en ideeën formuleren

Tijdens de fase van het onderzoek en het formuleren van ideeën worden de leerlingen aangemoedigd om te reflecteren over zichzelf, de maatschappij en hun eigen waarden. Ze onderzoeken de eventuele interessedomeinen en thematisch prioritaire gebieden waarop ze hun CSL-project willen toespitsen. Daarna kiezen ze een onderwerp. Ze leren de betrokken partners kennen en beslissen met wie ze willen werken. Tot slot ontwerpen en organiseren ze de samenwerking.

Fase 3: planning en uitvoering

In fase drie worden de verschillende richtlijnen en stappen van de planning bepaald en vervolgens uitgevoerd.

Fase 4: terugblik en erkenning

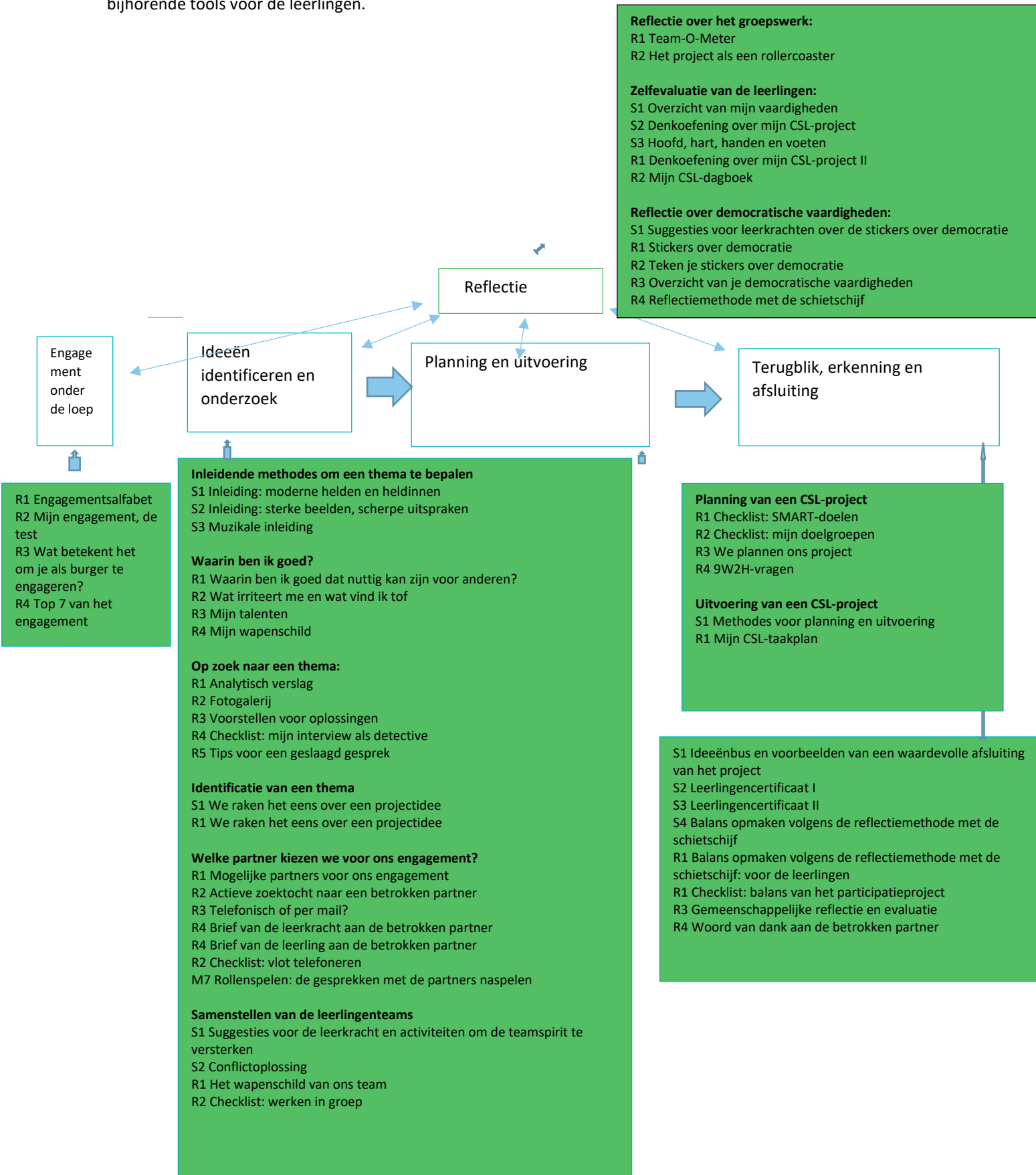
Zodra het project is afgelopen, maken de leerlingen de balans op van de uitvoering en het verloop ervan. Waardering en erkenning zijn zeer belangrijke factoren binnen deze context.

Fase 5: reflectie

Regelmatige denkoefeningen spelen een cruciale rol in elk CSL-project en zijn de belangrijkste gemene deler van het engagement, het leerproces en het groepswerk. Tijdens en tussen de eerste vier fases reflecteren de leerlingen voortdurend over hun ervaringen en indrukken. Het gebruik van verschillende reflectiemethodes is dan ook een volwaardig onderdeel van elk CSL-project en wordt tijdens alle projectfasen toegepast.

Overzicht van de fases van een CSL-project

Volgend schema illustreert de verschillende fases van een CSL-project, de suggesties voor de leerkracht en de bijhorende tools voor de leerlingen.

Tabel: overzicht van een CSL-project

Fase	Leerdoel en gestimuleerde vaardigheden
Fase 1: engagement onder de loep	<ul style="list-style-type: none"> • vertrouwd raken met <i>Community Service Learning</i> • engagement en democratische waarden begrijpen en analyseren • een democratisch bewustzijn creëren • het gevoel van sociale verantwoordelijkheid zichtbaar maken
Fase 2: onderzoek en ideeën formuleren	<ul style="list-style-type: none"> • vertrouwd raken met verschillende thema's over engagement en zich erin herkennen • de eigen belangen, ideeën en vaardigheden erkennen en ze aanpassen aan de behoeften van de mogelijke begunstigden • de eigen sterktes en zwaktes erkennen • communicatievaardigheden ontwikkelen met externe partners, buiten de comfortzone van de klas • aan zelfvertrouwen en zelfzekerheid werken, bijvoorbeeld tijdens interviews en gesprekken met partners • de compromisbereidheid en tolerantie tegenover frustraties in de relaties met collega's en externe actoren versterken • het onderscheid leren maken tussen de behoeften van de maatschappij en de eigen behoeften en belangen • beslissingen nemen • belangstelling voor de eigen omgeving aanwakkeren • contacten leggen • zelfvertrouwen versterken • teamgeest erkennen en ontwikkelen
Fase 3: planning en uitvoering	<ul style="list-style-type: none"> • doelen herkennen en bepalen • het verloop van een werkproces plannen • de nodige tijd inschatten • het werk organiseren en de verschillende fases uitvoeren • prioriteiten stellen • inzicht in zelfredzaamheid
Fase 4: erkenning en afsluiting	<ul style="list-style-type: none"> • democratische vaardigheden leren kennen zoals het aannemen van het perspectief van de andere, empathie, enz. • kritische reflectie trainen over en samen met de partners voor het engagement • groepswork evalueren en erover nadenken • zelfevaluatie trainen • vooruitgang herkennen • waardering beleven en delen
Fase 5: reflectie	<ul style="list-style-type: none"> • groepsprocessen vanaf een zekere afstand onderzoeken: de sterktes en zwaktes van het team bepalen • kritisch onderzoek van volgende elementen: <ul style="list-style-type: none"> ○ werkprocessen ○ groepswork ○ ervaring op het vlak van engagement ○ democratische vaardigheden ○ sociale vaardigheden ○ nadruk op het verband tussen leerinhouden en engagement

Fase 1: Engagement onder de loep

Doel

Community Service Learning (CSL) is een onderwijs- en leer methode die leerinhouden combineert met actief burgerschap binnen de maatschappij. We raden aan om de leerlingen op voorhand vertrouwd te maken met het begrip “engagement” zodat ze voorbereid zijn op het CSL-project. Het gaat dan om het onderzoeken van maatschappelijke uitdagingen, het definiëren van het begrip en het identificeren van verschillende vormen van actief burgerschap.

Tips en informatie over de tools

Het pedagogisch dossier voor CSL suggereert diverse tools en methodes die ook gebruikt kunnen worden bij het begin van een CSL-project. Ieder kan bekijken welke tools het best passen bij de lessen, de klasgroep en de situatie.

R1 Engagementsalfabet: deze methode kan zowel individueel als in groep worden gebruikt, tijdens een brainstormsessie. Voor elke letter van het alfabet moet een woord gevonden worden dat verband houdt met engagement. Het is niet altijd makkelijk om voor elke letter een gepast woord te vinden. Daarom is het des te belangrijker om de verschillende woorden aan bod te laten komen en het eens te raken over een gemeenschappelijke taal over engagement.

R2 Mijn engagement, de test: via deze test ontdekken de leerlingen op welke domeinen ze al een engagement uitoefenen en leren ze welke verschillende vormen van engagement er bestaan.

R3 Wat betekent het om je als burger te engageren?: In deze oefening denken leerlingen na over actief burgerschap en het belang ervan.

R4 Top 7 van het engagement: deze hitparade is een ludieke oefening die de leerlingen uitnodigt om na te denken over verschillende beweringen rond engagement.

Misschien is het door tijdsgebrek onmogelijk om alle tools en gesuggereerde oefeningen klassikaal te behandelen. In dit geval kan de leerkracht de materialen aan de leerlingen uitdelen en hen vragen om er thuis aan te werken. Houd hierbij in het achterhoofd dat een dergelijke aanpak zijn weerslag kan hebben op de gewenste leerresultaten, aangezien er geen of slechts beperkte ruimte is voor uitwisselingen en metareflectie.

Overzicht van de tools

R1 Engagementsalfabet

R2 Mijn engagement, de test

R3 Wat betekent het om je als burger te engageren?

R4 Top 7 van het engagement

Criteria van CSL

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de verschillende criteria van CSL. Hij geeft aan in welke mate de in deze gids voorgestelde methodes en tools bijdragen aan het vervullen van deze criteria. Verschillende methodes en tools kunnen ook beantwoorden aan meerdere criteria van CSL.

Reële behoefte	Aanpassing van het curriculum	Reflectie	Deelname van de leerlingen	Engagement buiten de schoolomgeving	Erkenning en afsluiting
X		X	X	X	

R1 Engagementsalfabet

Deze oefening voer je uit in kleine groepjes. Zoek voor elke letter een passend woord dat met die letter begint en dat te maken heeft met het begrip "engagement". Vul de lijst aan en bespreek je resultaten daarna klassikaal. Je kan het Engagementsalfabet daarna noteren op een grote affiche die in de klas wordt opgehangen.

A	N
B	O
C	P
D	Q
E	R
F	S
G	T
H	U
I	V
J	W
K	X
L	Y
M	Z

R2 Mijn engagement, de test: Waarvoor heb ik me al ingezet?

Vink de passende antwoorden aan.

Engagement op school

Aan welke taken op school heb je al vrijwillig meegewerkt?

- Ik heb klasgenoten geholpen bij hun huiswerk of ik heb samen met hen gestudeerd voor een test.
- Ik heb al klasgenoten getroost wanneer ze droevig waren of in een moeilijke situatie zaten.
- Ik heb bemiddeld in een conflict tussen klasgenoten.
- Ik neem deel aan vrijwillige initiatieven op school (bijvoorbeeld toneel, groep die zich inzet voor klimaatbescherming, groep die zich inzet voor eerlijke handel).
- Ik heb een artikel geschreven voor de schoolkrant.
- Ik heb deelgenomen aan de organisatie van schoolfeesten en/of excursies met de school.
- Ik heb in de schooltuin gewerkt.
- Ik ga regelmatig langs in het jeugdcentrum van onze school.
- Ik ben klassenvertegenwoordiger (geweest).
- Ik ben bemiddelaar tussen leeftijdsgenoten (geweest).
- Ik ben actief (geweest) in het leerlingencomité.
- Andere: ...

Noem de taken die je graag hebt gedaan en leg de redenen voor je inzet uit.

Engagement thuis

- Ik houd me bezig met verschillende taken binnen het gezin (ik help in het huishouden enz.) en/of in de buurt (ik laat honden uit, ik doe boodschappen voor oudere mensen enz.).
- Ik let regelmatig op mijn broertjes en zusjes.
- Binnen het gezin doe ik regelmatig huishoudelijke taken of werk ik in de tuin.
- Af en toe help ik mijn burens bij _____.
- Af en toe help ik mijn grootouders bij _____.
- Andere: ...

Noem de taken die je goed kan en graag doet, en noem taken waarmee je je minder graag bezighoudt. Leg uit waarom.

Engagement voor een job

Doe je soms kleine jobs om extra zakgeld te krijgen?

- Ik ben babysitter.
- Ik zorg voor de honden van anderen (*dogsitting*).
- Ik geef bijles.
- Ik ben begeleider of animator van vakantiecampen voor kinderen en jongeren.
- Ik help in de supermarkt.
- _____

Wat vind je fijn in je job en wat vind je minder leuk? Waarom heb je dit werk?

Engagement in verenigingen

Ben je lid van een sportclub, een theatergroep of jeugdbeweging?

- Ja, van.....
- Ik doe er .....
- Ik doe er soms extra taken, zoals.....
- .....
- Ik ga regelmatig naar het jeugdhuis en ik doe er volgende taken: .....
- .....
- Ik heb al een EHBO-cursus gevolgd.
- Ik heb al deelgenomen aan een geldinzameling.
- Ik heb al deelgenomen aan een initiatief rond afvalinzameling, georganiseerd door de stadsdiensten.
- Ik heb al een opleiding gevolgd om kinderen en jongeren te begeleiden en/of ik ben animator voor jeugdgroepen.
- Ik ben lid van een milieuorganisatie.
- Ik ben lid van een jeugdorganisatie of politieke partij.
- Ik maak deel uit van een lokaal/nationaal kader voor jeugdparticipatie, zoals de jeugdraad.

Beschrijf waar je goed in bent en wat je graag doet, en geef de redenen voor je inzet.

Evaluatie van de test

- 14 relevante antwoorden: gouden medaille – je bent ongelooflijk geëngageerd!
- 10 relevante antwoorden: zilveren medaille – je bent heel geëngageerd!
- 7 relevante antwoorden: bronzen medaille – je engageert je af en toe.
- < 4 relevante antwoorden: bepaal voor jezelf twee doelen waarvoor je je wil engageren en probeer deze uit te voeren.

R3 Wat betekent het om je als burger te engageren?

Actief burgerschap is gebaseerd op vrijwilligerswerk en heeft niets te maken met voordelen voor jezelf. Het is gericht op het algemeen belang, het vindt plaats in de openbare ruimte en wordt meestal collectief uitgeoefend.

Het kan permanent of doorlopend zijn, maar ook eenmalig en spontaan. De vormen van actief burgerschap bestrijken een breed spectrum⁵:

- lidmaatschap en deelname aan verenigingen en vakbonden,
- samenwerking binnen instituten die gericht zijn op het algemeen belang, zoals een lokaal opvangcentrum voor vluchtelingen,
- directe democratische participatie van burgers, zoals het ondertekenen van een petitie,
- deelname aan protestacties in het kader van burgerinitiatieven en sociale bewegingen,
- financieel engagement zoals giften aan stichtingen of goede doelen.

Bron: Onderzoekscommissie “Zukunft des bürgerschaftlichen Engagements” van de Duitse Bondsdag.

Jullie opdracht:

- Maak twee groepen.
- Lees de korte paragraaf hieronder.
- Bespreek de vragen in de tabel en geef er een antwoord op.
- Schrijf jullie conclusies op een affiche.
- Stel de resultaten voor aan je klasgenoten.

Groepje 1: Wat betekent “actief burgerschap”?	Groepje 2: Wat is het belang van “actief burgerschap”?
Wat betekent actief burgerschap? Waarin verschilt het van andere activiteiten? Wie beoefent actief burgerschap? Welke vormen van actief burgerschap zijn er in België?	Waarom is actief burgerschap belangrijk? Welk type actief burgerschap zal in de toekomst vooral gevraagd worden? Welke specifieke projecten komen in je op?

⁵ Bron: Onderzoekscommissie “Zukunft des bürgerschaftlichen Engagements” van de Duitse Bondsdag.

R4 Mijn top 7 van het engagement

Sorteer de volgende uitspraken en geef ze elk een cijfer van 1 tot 7. 1 staat voor de zin waarmee je het meest akkoord gaat. Ook de zin die je het cijfer 2 geeft, vind je toepasselijk. Daarna volgen de stellingen waarmee het minder eens bent.

Bespreek je resultaat met je buur. Wat is diens favoriete uitspraak? Welke volgorde heeft die gekozen?

Vertel daarna per twee je resultaten aan de hele klas. Ieder stelt de evaluatie van de partner voor.

- Helpen is leuk om te doen, en dus voor iedereen.
- Vrijwilligerswerk geeft zin aan het leven en bevordert je autonomie en veerkracht.
- Vrijwilligerswerk versterkt het gevoel om bij een gemeenschap te horen en stimuleert de teamspirit.
- Vrijwilligerswerk versterkt het zelfvertrouwen.
- Vrijwilligerswerk verbetert onze sociale vaardigheden.
- Je actief engageren in de wereld is een bron van geluk.
- Wie veel geeft, krijgt ook veel terug.

Fase 2: Onderzoek en ideeën formuleren

Inleidende methodes om een thema te bepalen

Doel

De leerlingen hebben sociaal engagement intussen nader bekeken. De vraag is nu wat de jongeren van vandaag bezighoudt. Welke doelen willen ze bereiken door hun engagement en welke waarden spelen een rol in deze context?

Volgende suggesties zijn bedoeld voor leerkrachten en nodigen de leerlingen uit om op een creatieve, emotionele en ludieke manier na te denken over de uitdagingen waarmee onze huidige maatschappij geconfronteerd wordt.

Tips en informatie over de suggesties

De suggesties voor leerkrachten kunnen gebruikt worden als inleiding en als tool voor de reflectie.

Overzicht van de suggesties

S1 Inleiding: moderne helden en heldinnen

S2 Inleiding: sterke beelden, scherpe uitspraken

S3 Muzikale inleiding

Criteria van CSL

Reële behoefte	Aanpassing van het curriculum	Reflectie	Deelname van de leerlingen	Engagement buiten de schoolomgeving	Erkenning en afsluiting
X		X	X	X	

S1 Moderne helden en heldinnen

Het doel van deze activiteit is om de belangstelling van leerlingen voor het thema "waarden en engagement" te stimuleren doordat ze zich identificeren met moderne helden en heldinnen en emoties die hiermee samenhangen.

Materiaal: muziek, kopieën met foto's van moderne helden en heldinnen

De leerkracht legt tien foto's (DIN A4) van moderne helden en heldinnen (personen die een rolmodel zijn) op de klasvloer.

Daarna wordt aan de leerlingen gevraagd om rond te lopen en de afbeeldingen te bekijken. Na een vooraf bepaalde tijdspanne klinkt een geluidssignaal en moeten de leerlingen zich bij de afbeelding plaatsen van de moderne held of heldin met wie ze zich het meest identificeren.

Zodra elke leerling een afbeelding heeft gekozen, moedigt de leerkracht de leerlingen aan om volgende vragen te bespreken (bijvoorbeeld per twee):

- Ken je deze persoon?
- Wat heeft deze persoon gedaan?
- In welke mate beïnvloedt deze persoon je in je acties of levensdoelen?
- Welk belang heeft deze persoon voor jou?

De leerlingen bespreken dit onderling, per twee. Deze stappen worden meermaals herhaald totdat elke leerling minstens vier verschillende helden of heldinnen heeft gekozen.

Na de gesprekken per twee stellen de leerlingen hun moderne helden of heldinnen klassikaal voor en leggen ze uit waarom ze deze specifieke personen hebben gekozen.

Tip: als er weinig tijd is, kan de oefening ingekort worden door de leerlingen individueel te laten nadenken over wat die persoon voor hen vertegenwoordigt.

Mogelijke helden en heldinnen

- Martin Luther King: voorvechter van de mensenrechten, activist
- Greta Thunberg: klimaatactiviste
- Angelina Jolie: activiste, feministe, speciaal gezant van Unicef in conflictzones
- Malala Yousafzai: kinderrechtenactiviste
- De paus of dalai lama: religieus leider
- Simone de Beauvoir: feministe, filosofe
- Denis Mukwege en Nadia Murad: mensenrechtenactivisten, Nobelprijs voor de vrede, gynaecoloog, voeren actie tegen seksueel geweld in conflictzones
- *Local Hero* (de lokale held of heldin die bij het engagement van de leerling past): held of heldin uit het dagelijks leven.

S2 Sterke beelden, scherpe uitspraken

Het doel van deze activiteit is om de belangstelling van leerlingen voor het thema "waarden en engagement" te stimuleren doordat ze geconfronteerd worden met krachtige beelden en emoties die hiermee samenhangen. Deze sterke afbeeldingen tonen scènes die ons confronteren met huidige maatschappelijke en sociale problemen. Ze moeten niet alleen aanzetten tot reflectie, maar ook tot actie.

Materiaal: sterke beelden, zoals de voorbeelden op de volgende pagina's.

De leerlingen vormen groepjes van drie. De leerkracht deelt enkele afbeeldingen uit. Elke leerling moet drie afbeeldingen kiezen:

- Welke afbeelding raakt me het meest?
- Welke afbeelding heeft me het meest gechoqueerd?
- Welke afbeelding zegt me het minst?
- Verklaar je keuze.

Vervolgens wordt aan de leerlingen van de groep gevraagd om één afbeelding per groep te kiezen.

Variatie: de leerkracht legt de foto's op de grond. Aan de leerlingen wordt gevraagd om één foto te kiezen. Vervolgens leggen ze uit waarom ze die foto hebben gekozen en wat hen het meest heeft geraakt.

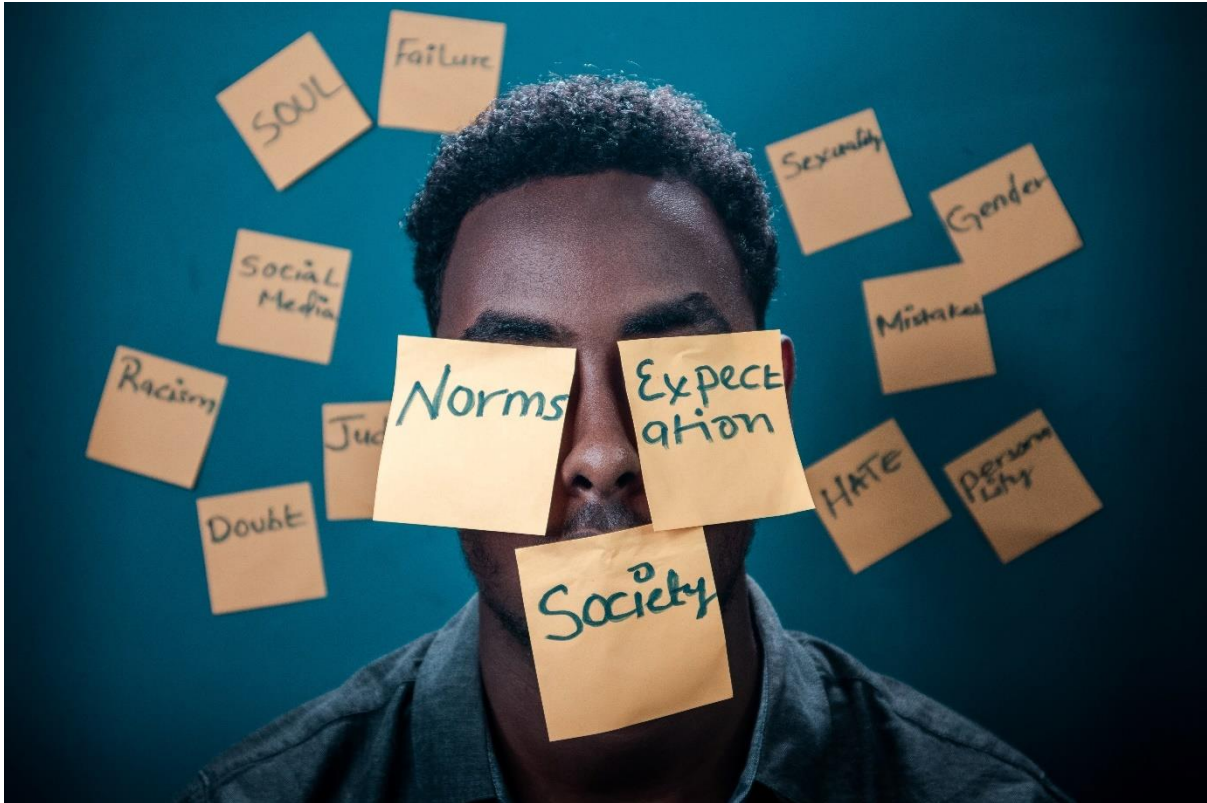

S3 Muziek

Het doel van deze activiteit is om de belangstelling van leerlingen voor het thema "waarden en engagement" te stimuleren met behulp van muziek en emoties.

Materiaal: maak een playlist met liedjes die een politieke boodschap bevatten of oproepen om de wereld te veranderen.

Opwarmingsoefening

Voordat u met de eigenlijke activiteit van start gaat, kunt u met de leerlingen enkele opwarmingsoefeningen doen.

Inleiding 1: rustige muziek

1. Wandel rustig en aandachtig rond in het lokaal.
2. Wandel rustig en aandachtig rond in het lokaal en concentreer je op je omgeving.
3. Wandel rustig en aandachtig rond in het lokaal, concentreer je op je omgeving en zoek volgende objecten in het lokaal:
  - twee rode objecten,
  - twee ronde objecten,
  - twee zachte objecten.

Inleiding 2: ritmische muziek

1. Stap vastberaden door het lokaal, beweeg!
2. Stap nu veel sneller en veel energiever.
3. Spring rond in het lokaal.
4. Dans doorheen het lokaal of ter plaatse. Vind je eigen ritme.

Inleiding 3: muziek die solidariteit opwekt

1. Wandel door het lokaal en zoek een partner.
2. Neem hem of haar bij de hand en kijk hem of haar in de ogen.
3. Vorm een kring met de andere leerlingen.
4. Zing allemaal samen.

Activiteit

De leerkracht verdeelt affiches in de klas waarop meerdere onderwerpen zijn genoteerd. Het is ook mogelijk twee affiches te gebruiken met "Vind ik leuk" en "Vind ik niet leuk" erop.

De leerlingen verdelen zich over het lokaal en beluisteren een liedjesfragment van zo'n 30 seconden. De leerkracht vraagt hen om te bewegen of dansen op het ritme van de muziek.

Daarna moeten ze het liedjesfragment aan een bepaald onderwerp koppelen en aangeven of ze het liedje wel of niet leuk vinden. De leerlingen gaan voor de overeenkomstige affiche staan. De leerkracht kan een kort gesprek houden waarbij aan een deel van de leerlingen gevraagd wordt om hun emoties te beschrijven. Het gesprek kan ook focussen op het hoofdthema van het liedje en het jaar waarin het is uitgebracht, de sociopolitieke context van toen en het belang van het onderwerp vandaag.

Aan de leerlingen wordt gevraagd om liedjes met een sociopolitieke inhoud mee te brengen naar de klas.

Mogelijke liedjes:

Onderwerp	Artiest en nummer
Milieu, ecologie	Cat Stevens: Where do the children play
Engagement, verandering	The Beatles: Revolution Sia: Courage to Change
Solidariteit met ontwikkelingslanden	Band Aid: We are the world
Migratie	Willem Vermandere: Bange Blanke Man
Racisme	Jay-Z: The Story of O.J. Isabelle A: Blank of Zwart
Feminisme	Fiona Apple: Tiny Hands
Nucleaire dreiging, einde van de wereld	Doe Maar: De Bom
Liefde tussen mensen van hetzelfde geslacht / LGBTQ+	Macklemore/Lewis: Same Love Lady Gaga: Born this way

Waar in ben ik goed?

Doel

In een democratie heeft elke mens dezelfde rechten en zijn waardigheid is onschendbaar.

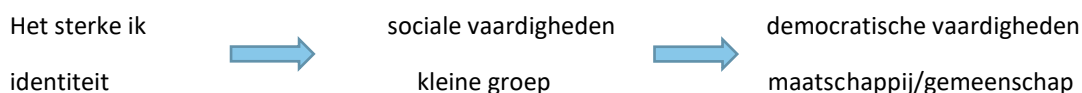
Burgerschapsonderwijs zet het individu en diens identiteit voorop. Via de vorming van de eigen identiteit, zelfontdekking, de bewustwording van de eigen behoeften, voorkeuren, standpunten en waarden, en het zoeken naar de eigen plaats in het leven krijgt iedereen de kans om een standpunt in te nemen over sociale kwesties en belangrijke maatschappelijke onderwerpen en zich te engageren voor constructieve contacten met anderen.

Als essentieel element van democratie-onderwijs is *Community Service Learning* een onderwijs- en leer methode gericht op de leerling, waarin diens waardigheid en talenten worden erkend en die toelaat via participatie positieve sociale ervaringen te verwerven. CSL zorgt ervoor dat jongeren zich bewust worden van hun zelfredzaamheid en draagt bij aan hun identiteitsontwikkeling. Het ontwikkelen van de persoonlijkheid door een actieve reflectie over het "eigen ik" is daarom de basis van het hele CSL-project.

Identiteit, sociale en democratische vaardigheden

De concepten positieve identiteit en de waardigheid van elk individu zijn cruciale elementen van burgerschapsonderwijs. Ze roepen waarden op zoals de erkenning van diversiteit, respect, verantwoordelijkheid, interactie, gesprekken, gelijkwaardigheid en medezeggenschap.

Een doorslaggevende factor om deel te nemen aan het maatschappelijk leven en de groepsinteractie (democratische en sociale vaardigheden) is dus "het sterke ik", dat gestimuleerd wordt door de waardering en erkenning van de persoonlijke talenten tijdens het socialiseren en opvoeden van elk persoon. Waardering⁶ en positieve bevestiging leveren daarom een merkbare bijdrage aan de groei van de jongere tot een open, kritisch iemand met goed ontwikkelde sociale en democratische vaardigheden.

Onderstaande tools helpen de leerlingen hun talenten te ontdekken.

Ieder kan bekijken welke tools het best passen bij de lessen, de klasgroep en de situatie. Het gesuggereerde materiaal is vooral nuttig aan het begin van een CSL-project, omdat de leerlingen dan bewust reflecteren over hun sterke punten. Het respect en de waardering die de deelnemers aan elkaar tonen vormen bovendien een integraal onderdeel van het project. Begrippen zoals identiteit, erkenning, samenwerking, conflictoplossing, sociale en democratische vaardigheden en dergelijke meer blijven op die manier geen vage theoretische begrippen, maar worden geïntegreerd in het dagelijks leven op school.

De leerkracht moet er daarom op letten om tijdens de hele duur van het CSL-project een bevestigende houding en taal aan te nemen en moet de leerlingen bewustmaken van de noodzaak om zichzelf en ook anderen met respect en waardering te behandelen.

⁶ Brosche H., *Wie Wertschätzung in der Schule Wunder wirkt*, Cornelsen, Berlijn, 2017.

Tips en informatie bij de tools:

R1 Waarin ben ik goed dat nuttig kan zijn voor anderen?

R1 is een korte inleiding en bereidt voor op R3.

R2 Wat irriteert me en wat vind ik tof

R2 is geschikt voor leerlingen van alle leeftijden. Deze activiteit biedt leerlingen mogelijkheden tot reflectie en zelfontdekking en creëert ruimte voor identiteitsontwikkeling, een aspect dat in het onderwijs vaak verwaarloosd wordt.

R3 Mijn talenten:

Leerkrachten kunnen deze tool ook gebruiken buiten een CSL-project. Zo kunnen leerlingen aangemoedigd worden om hun talenten te bewijzen tijdens de wedstrijd.

R4 Mijn wapenschild:

Aan het begin van het CSL-project creëren leerlingen hun eigen wapenschild dat hun “geëngageerde ik” vertegenwoordigt. Het wapenschild wordt bewaard en zal als uitgangspunt dienen voor de wapenschilden van de groep in een volgende fase (AB 7, R2).

Overzicht van de tools

R1 Waarin ben ik goed dat nuttig kan zijn voor anderen?

R2 Wat irriteert me en wat vind ik tof

R3 Mijn talenten

R4 Mijn wapenschild

Criteria van CSL gerespecteerd

Reële behoefte	Aanpassing van het curriculum	Reflectie	Deelname van de leerlingen	Engagement buiten de schoolomgeving	Waardering, erkenning en afsluiting
		X	X		

R1 Waarin ben ik goed dat nuttig kan zijn voor anderen?

Denk vijf minuten na. Noteer dan spontaan je sterke punten en talenten. Je kan ook een tekening maken.

R2 Wat irriteert me en wat vind ik tof?

Noteer zes dingen die je irriteren.

1	4
2	5
3	6

Noteer zes leuke dingen waar je plezier uit haalt.

1	4
2	5
3	6

---

⁷ Schmidt Heike, Uhl Volker, YOU:SFUL Toolbox, BürgerStiftung Hamburg, Hamburg, april 2020.

R3 Mijn talenten⁸

Hier kan je je slapende talenten ontdekken en identificeer je de talenten die je kan gebruiken in jouw engagement.

Neem de tijd om de zinnen in de linkerkolom te lezen en beoordeel of ze op jou van toepassing zijn.

Handigheid en creativiteit	Helemaal niet juist	Eerder niet juist	Min of meer juist	Juist
Ik kan met een boormachine werken				
Ik knutsel graag, bijvoorbeeld				
Ik kan breien				
Ik kan schilderen				
Ik kan koken, bijvoorbeeld				
Ik bespeel een muziekinstrument:				
Ik heb een talent voor decoratie				
Ik heb al eens zelf een kledingstuk gemaakt				
Ik kan een zaag en een hamer veilig gebruiken				
Ik heb al eens een object in hout gemaakt				
Ik speel toneel, ik zing graag en ik dans goed				
Ik speel in een gezelschap				
Ik ben heel sportief, bijvoorbeeld				

Empathie en sociale vaardigheden	Helemaal niet juist	Eerder niet juist	Min of meer juist	Juist
Ik ben goed in mensen troosten				
Ik kan goed luisteren naar anderen				
Ik ben goed in het oplossen van meningsverschillen				
Ik geef makkelijk mijn mening, ook al weet ik dat niet iedereen akkoord gaat				
Ik kan me makkelijk in anderen inleven				
Wanneer ik me aansluit bij een nieuwe groep, vind ik het niet moeilijk om andere leden aan te spreken				
Ik kan makkelijk samenwerken met anderen				

⁸ Schmidt Heike, Uhl Volker, YOU:SFUL Toolbox, BürgerStiftung Hamburg, Hamburg, april 2020.

Binnen een groep neem ik graag verantwoordelijkheid op				
In een gesprek kan ik andere standpunten aanvaarden				
Ik kan voor mezelf opkomen				
Ik kan mijn eigen fouten toegeven				
Ik kan kritisch zijn voor andere mensen zonder dat ik ze kwets				

Informatie opzoeken	Helemaal niet juist	Eerder niet juist	Min of meer juist	Juist
Ik heb interesse voor de actualiteit en voor documentaires op tv en op de radio				
Ik lees vaak de krant				
Ik kan een brief opstellen om informatie te vragen				
Ik kan me goed voorstellen dat ik mensen zou interviewen				
Ik kan op internet snel de juiste informatie vinden				
Ik lees graag en doe graag kennis op over verschillende onderwerpen				

Planning van mijn werk	Helemaal niet juist	Eerder niet juist	Min of meer juist	Juist
Wanneer ik aan mijn huiswerk begin, is mijn bureau opgeruimd en heb ik al het nodige materiaal binnen handbereik				
Ik vergeet slechts zelden iets				
Ik kan mijn tijd tijdens het studeren goed organiseren, zodat ik op tijd klaar ben				
Ik kan me goed concentreren en laat me niet afleiden				
Ik heb altijd een goed overzicht van mijn agenda				
Ik ben zelden te laat				

Spreeken en schrijven	Helemaal niet juist	Eerder niet juist	Min of meer juist	Juist
Ik kan mijn gevoelens goed uitdrukken				
Ik schrijf graag				
Ik spreek luid en duidelijk				
Ik vertel graag verhalen of mijn belevenissen aan anderen				

Het stoort me niet om voor een grote groep te spreken, een presentatie te geven of te zeggen wat ik denk				
Ik ben ad rem				
Ik kan verhalen en informatie kort en bondig samenvatten				
Naast Nederlands, Frans en Engels beheers ik nog een taal voldoende om er een alledaags gesprek in te kunnen voeren				

R4 Mijn wapenschild: waarin ben ik goed dat nuttig kan zijn voor anderen?

The worksheet is a shield-shaped graphic divided into four quadrants by a vertical and a horizontal blue line. Each quadrant contains a rectangular box with a specific prompt:

- Top-left: Dingen waarin ik goed ben
- Top-right: Dingen die ik nog wil leren
- Bottom-left: Dingen die ik leuk vind
- Bottom-right: Dingen die ik niet leuk vind

Op zoek naar een thema

Doel

Community Service Learning is een methode die leerinhouden combineert met een engagement binnen de maatschappij. Maar hoe ervaren jongeren hun omgeving? Hoe gedragen ze zich in een buitenschoolse context?

Laten we hen op ontdekkingsstocht sturen!

Ieder kan bekijken welke tools het best passen bij de lessen, de klasgroep en de situatie. Een verkennende wandeling in de stad of een specifiek stadsdeel, is bijvoorbeeld een goede manier om de uitdagingen binnen de gemeenschap te identificeren. Ook wanneer deze wandeling leidt tot een CSL-project, is het belangrijk om samen met de leerlingen de school te verlaten zodat ze gestimuleerd worden om buiten hun comfortzone te treden en hun omgeving op een kritische manier te verkennen.

Tips en informatie bij de tools:

We raden aan om de documenten R1, R2 en R3 in deze volgorde te overlopen.

R1 Op speurtocht in de wijk

De leerkracht legt de leerlingen het analytisch verslag uit voordat ze de stad bezoeken. Elke leerling of elk team krijgt een analytisch verslag.

R2 Fotogalerij

Deze tool is zowel geschikt voor jongere als iets oudere leerlingen.

R3 Mijn voorstellen voor oplossingen

Via de voorstellingen voor oplossingen worden de projectideeën en de mogelijke partners voor het engagement bepaald.

R4 Mijn interview als detective met de experts:

Dit gesprek kan in elke projectfase plaatsvinden en bevordert het verwerven van belangrijke vaardigheden. Bereid de interviewvragen samen met de leerlingen voor en moedig hen aan om het gesprek op te nemen of notities te nemen. Het is ook een optie om naar de lange termijn te kijken en contacten te leggen met de geïnterviewden en partners voor het engagement, om hen ook voor toekomstige CSL-projecten in te schakelen.

R5 Tips voor een geslaagd gesprek

Tool R5 biedt leerlingen belangrijke tips om het interview te doen slagen. Bereid het gesprek dus grondig voor, samen met de leerlingen.

Overzicht van de tools

R1 Analytisch verslag

R2 Fotogalerij

R3 Mijn voorstellen voor oplossingen

R4 Mijn interview als detective

R5 Tips voor een geslaagd gesprek

Criteria van CSL

Reële behoefte	Aanpassing van het curriculum	Reflectie	Deelname van de leerlingen	Engagement buiten de schoolomgeving	Erkenning en afsluiting
X		X	X	X	

R1 Analytisch verslag

Vorm groepjes en verken je omgeving. Leg je ontdekkingen vast met een fotoestel en notitieblok. Zo worden jullie dé experts van jullie regio.

Voordat je begint, kan je het plan van je gemeente of stad bekijken en er jouw locatie op aanduiden.

Stel jezelf tijdens de ontdekkingstocht volgende vragen:

- Wat werkt er goed? Waaraan is er aandacht besteed? Wat vinden we bijzonder goed aan onze gemeente? Ken punten toe aan deze vragen en noteer ze in je analytisch verslag.
- Wat werkt er minder goed? Wat ontbreekt er? Waar zijn er verbetermogelijkheden? Wat moet er hersteld of vernieuwd worden?

Noteer alles wat voor verbetering vatbaar is in de kolom "Wat moet er veranderen?".

Denk nu na over voorstellen voor verbeteringen en ideeën voor concrete oplossingen.

Nuttige apps om je wijk door te lichten:

<https://en.actionbound.com/>

R1 Analyseverslag⁹

De leerlingen beoordelen hun omgeving door de passende vakjes aan te vinken.

Wij zijn het team:

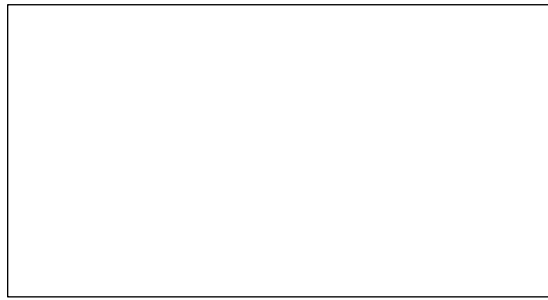
Groepsleden:

Bezochte plaats (bijvoorbeeld park, marktplein)	In hoeverre vonden we het een leuke plek? Enorm: YYYYYY Heel erg: YYYYY Een beetje: YYYY Neutraal: YYY Helemaal niet: YY Het was vreselijk: Y	Wat moet er veranderen?	Hoe dringend moeten er dingen veran- deren? Heel dringend YYY Min of meer dringend YY Niet dringend Y	Welke verander- of verbetermogelijk-heden zijn er? (voorstel voor oplossing)
	YYYYY		YYY	
	YYYYY		YYY	
	YYYYY		YYY	
	YYYYY		YYY	
	YYYYY		YYY	

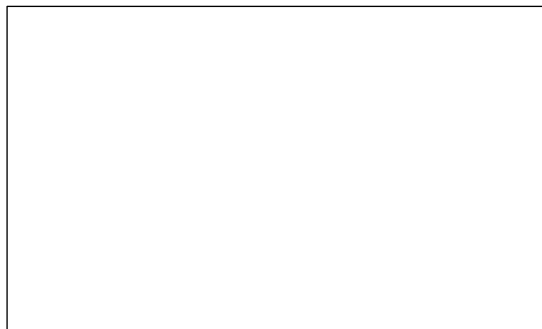
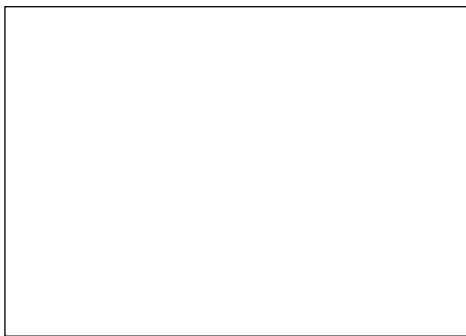
⁹ <https://werkstadt.junges.wien.gv.at/site/presse/>.

R2 Mijn fotogalerij

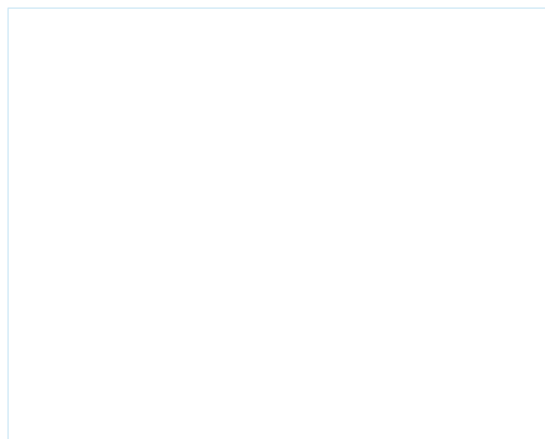
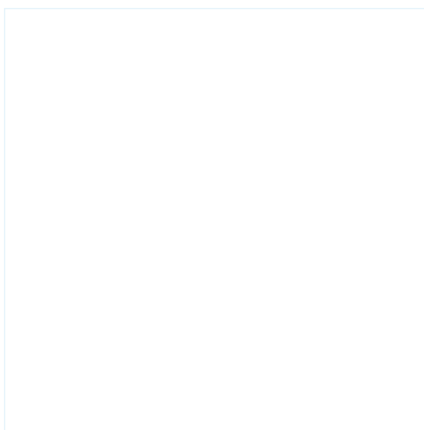
Mijn team:

Wat ik leuk vind in mijn omgeving:

Te verbeteren elementen in mijn omgeving:

R3 Mijn voorstellen voor oplossingen

Noteer alle ontdekkingen die je tijdens het bezoek aan de stad hebt gedaan (zie analytisch verslag) op individuele fiches en leg ze in de klas op de grond. Bekijk eerst de verschillende beschrijvingen van de situaties. Voor welk onderwerp heb je een voorstel voor een oplossing? Kies daarna een thema dat je bijzonder aanspreekt en waarvoor je heel wat ideeën en oplossingen denkt te kunnen geven.

In welke mate kan jij bijdragen aan een verbetering van de situatie? Wat zou er in dit geval moeten gebeuren? Schets het onderwerp en je voorstellingen voor oplossingen op de volgende pagina. Je mag notities maken of tekeningen gebruiken.

[Zo zie ik de oplossing en het engagement dat hierop volgt:](#)

R4 Checklist: mijn interview als detective

Interview met:	Datum:
Organisatie en functie:	
Plaats:	
Uitgevoerd door:	
Troeven, interessante aspecten voor ons project:	
Conclusies:	
Aanvullende informatie:	

Aan de hand van doelgerichte interviews krijg je actuele informatie van een expert over een bepaald onderwerp. Bereid je vragen zorgvuldig voor. Wie weet wordt je gesprekspartner ook je partner voor het engagement.

Mogelijke experts:

- particulieren,
- organisaties of instellingen,
- mensen die je wil steunen,
- mensen uit de politiek.

R5 Tips voor een geslaagd interview¹⁰

Vorbereitung

- Welk onderwerp of deel van het onderwerp wil je bespreken? Baken het onderwerp zo nauwkeurig mogelijk af zodat je alleen relevante informatie krijgt.
- Welke vragen wil je ophelderen en wie zou een goede gesprekspartner zijn?
- Wat is het doel van het interview en welke informatie wil je krijgen?
- Waar en wanneer moet het gesprek plaatsvinden? Welke technische uitrusting heb je nodig (recorder, camera, microfoon, verlichting enz.)?
- Informeer je, vóór het interview, uitgebreid over het onderwerp, de persoon die je zal interviewen en zijn of haar standpunten.
- Welke sleutelvragen zullen je gesprek structureren?
- Schets een mogelijk verloop van het interview en voorzie ook andere varianten.
- Formuleer je vragen.

Uitvoering

- Nadat je je gesprekspartner begroet hebt, moet je er mee voor zorgen dat het interview in een aangename sfeer kan plaatsvinden.
- Met een informeel gesprekje vóór de eerste vraag krijg je een lossere sfeer en een positieve beginsituatie.
- Begin met een eenvoudige vraag en let op een open lichaamshouding.
- Stel telkens één vraag en geef je gesprekspartner voldoende tijd om na te denken en te antwoorden.
- Houd visueel contact en let goed op.
- Gebruik vooral open vragen zodat je gesprekspartner aangemoedigd wordt om voluit te praten.
- Als je een antwoord niet begrijpt of het antwoord onvoldoende gedetailleerd vindt, kan (en moet!) je de vraag opnieuw stellen, rustig en beleefd. Luister actief en toon een oprechte interesse in je gesprekspartner (let bijvoorbeeld goed op je lichaamstaal).

Om af te sluiten

- Geef een korte samenvatting van de belangrijkste informatie die je hebt gekregen en vraag je gesprekspartner om bevestiging.
- Zorg ervoor dat je op alle, in jouw ogen relevante vragen een antwoord hebt gekregen.
- Check eventueel of je alle informatie en alle namen die tijdens het interview werden gegeven, mag gebruiken.
- Bedank je gesprekspartner voor het interview en neem gepast afscheid.

---

¹⁰ <https://service.zeit.de/schule/medienwissen/interviews-fuehren-erfahren-was-man-wissen-will/>.

Identificatie van een thema

Doel

Het project vordert: de leerlingen bestuderen een onderwerp voor hun engagement en hebben nagedacht over hun waarden, hun helden en heldinnen en interessante thema's. Ze hebben hun omgeving al verkend en hebben, in het kader van hun zoektocht naar partners voor het engagement, misschien al gesprekken gevoerd.

Het project kan nu stap voor stap verder worden gepland. Er zijn veel ideeën om uit te kiezen. Welk project zal de klas of zullen de verschillende groepen uiteindelijk uitvoeren?

Tips en informatie over de suggesties voor leerkrachten en de tools

S1 "We raken het eens over een projectidee":

Tool S1 is bedoeld voor de leerkracht. Het stelt een democratisch en participatief besluitvormingsproces voor dat van pas kan komen bij de stemming over de verschillende projectideeën.

S1 "We raken het eens over een projectidee": model voor de uitvoering van S1.

Overzicht van de suggesties voor leerkrachten en de tools

S1 We raken het eens over een projectidee

R1 We raken het eens over een projectidee

Criteria van CSL

Reële behoefte	Aanpassing van het curriculum	Reflectie	Deelname van de leerlingen	Engagement buiten de schoolomgeving	Erkenning en afsluiting
X			X	X	

S1 We raken het eens over een projectidee¹¹

Doel: projectidee bepalen

Materiaal: prikbord, papier, fiches, stickertjes

De leerlingen noteren eerst individueel hun projectideeën op blaadjes papier of post-its. Daarna bevestigen ze de stukjes papier, met een korte uitleg, op het hiervoor voorziene prikbord of op het krijtbord. Doordat de leerlingen hun ideeën individueel opschrijven, kunnen ze vervolgens per thema worden gesorteerd.

Alle projectvoorstellen worden doorgenomen om te bekijken of ze uiteindelijk uitvoerbaar zijn. Hiervoor moeten de leerlingen de verschillende ideeën beoordelen. Die beoordeling gebeurt door stickertjes aan te brengen op een lijst die aan elke leerling wordt uitgedeeld (zie de tabel met de verschillende evaluatiecriteria). Elke leerling krijgt een aantal gekleurde stickertjes. In een volgende fase lezen de leerlingen de verschillende ideeën op het prikbord en plakken ze stickertjes in de tabel, bij de formuleringen die volgens hen van toepassing zijn. Voor elk evaluatiecriterium kan de leerling één of geen stickertje toekennen.

De leerlingen ontvangen een evaluatieschema:

Evaluatiecriteria	Projectidee 1	Projectidee 2	Projectidee 3	Projectidee 4
Is het idee realistisch en haalbaar?	•	•		
Zullen we een geschikte partner voor dit projectidee vinden?				
Biedt het project echt een antwoord op een reële behoefte?	•	•	•	•
In welke mate past het projectidee binnen de leerinhouden van de klas?		•	•	•
In welke mate is het onderwerp belangrijk voor ons? Spreekt het idee ons aan?		•		•
Rangorde		1ste plaats		

De leerkracht verzamelt alle ideeën op het krijtbord of prikbord. De vier CSL-projecten met de hoogste score worden apart gehouden, besproken en opnieuw onderzocht, samen met alle leerlingen.

Belangrijk: de leerkracht herhaalt en benadrukt aan het begin van het project dat de keuze van het onderwerp voor het engagement een aanzienlijke invloed heeft op de groepsdynamiek en vooral op de motivatie van de leerlingen. De leerlingen moeten een onderwerp kiezen dat ze leuk vinden en dat hen interesseert.

Als een CSL-project wordt uitgevoerd door een team of groepje leerlingen, begint de collectieve onderzoeksfase op dat moment, namelijk zodra het onderwerp is bepaald. Om doeltreffend groepswork te garanderen, kunnen er ook activiteiten worden gepland om de samenhang van de groep te versterken (zie Fase 2: identificatie van een thema, versterking van het team).

Als er één enkel projectidee wordt gekozen, kan de klasgroep de andere gesuggereerde thema's opnieuw bespreken. Hiervoor moeten ze het evaluatieschema opnieuw bekijken en stickertjes toekennen aan de verschillende ideeën. Dit is het moment om over te gaan op een democratische stemming van ieders projectideeën.

¹¹ Bron: Seifert A., Zentner S., Nagy F., Praxisbuch Service-Learning, Beltz Verlag, Weinheim et Bâle, 2019.

Als de klas in groepen is verdeeld, hebben de leerlingen de keuze uit meerdere ideeën. Elke leerling kiest dan zijn of haar favoriete onderwerp en sluit zich aan bij de overeenkomstige groep.

R1 We raken het eens over een projectidee

Beslis welk project het wordt! Stem op je verschillende projectideeën. Via deze methode kan je op democratische wijze een gemeenschappelijk projectidee kiezen.

Noteer je projectidee eerst op een blaadje en bevestig dit, samen met een korte uitleg, op het prikbord waarop alle ideeën verzameld worden. In een volgende stap moet je de haalbaarheid van je projectideeën nakijken. Ieder van jullie krijgt een tabel met evaluatiecriteria en gekleurde stickertjes. Schrijf de verschillende ideeën van het prikbord in de tabel op je blad en beoordeel ze volgens de verschillende criteria, door de stickertjes in de vakken te plakken. Als je een stickertje in een vak kleeft, dan betekent dat dat je "ja" antwoordt. Als je geen sticker aanbrengt, antwoord je negatief. Op het einde zie je welk project jou het meest geschikt lijkt.

We raken het eens over een projectidee

Evaluatiecriteria	Projectidee 1	Projectidee 2	Projectidee 3	Projectidee 4
Is het idee realistisch en haalbaar?				
Zullen we een partner vinden voor ons engagement?				
Biedt het project echt een antwoord op een reële behoefte in onze omgeving?				
In welke mate past het projectidee bij de onderwerpen die we in de klas behandelen?				
In welke mate spreekt het idee je aan? In welke mate is het onderwerp voor jou persoonlijk belangrijk?				

Welke partner kiezen we voor ons engagement?

Doel

Een geschikte, behulpzame partner vinden is noodzakelijk om het succes van het CSL-project te verzekeren. De ideale partner voor het engagement vinden is vaak geen makkelijke taak en vereist dikwijls heel wat geduld en persoonlijke betrokkenheid. Maar wat is het beste moment om die partner te vinden?

Op die vraag bestaat geen eenduidig antwoord, alles hangt af van de realiteit van elk project. Toch kunnen onderstaande tips van pas komen:

- In sommige gevallen kan de partner voor het engagement al aan het begin van het CSL-project bepaald worden. Als de leerlingen absoluut met één welbepaalde partner willen werken (of vice versa) kan de samenwerking al aan het begin van het project beklonken worden.
- Tijdens de tweede fase van het project (zoektocht naar een thema) gaan de leerlingen intensief op onderzoek, ze winnen informatie in en verkennen hun stad of gemeente in de rol van lokale detective. Op dat moment is het perfect mogelijk dat ze al potentiële partners voor hun engagement ontmoeten. In die fase kunnen de partners het CSL-project zelfs verrijken met hun eigen ideeën en ervaringen (bijvoorbeeld over de doelgroep voor het project). Aangezien de projectideeën van de leerlingen een antwoord moeten bieden op een reële behoefte, moeten ze ook luisteren naar de wensen van de betrokken partners.
- De beslissing over de projectpartner kan ook vallen wanneer de leerlingen hun projectthema's bepalen. De specifieke rol die de projectpartner kan opnemen, wordt in dit stadium vaak duidelijk.
- Als de leerlingen nog geen projectpartner hebben gevonden wanneer ze een project vastleggen, kan model R4 hen helpen.

Het is belangrijk dat de partners de inhoud en prioriteiten van het CSL-project goed kennen, zodat ze dit kunnen verrijken met hun kennis en ervaring. In sommige projecten, zoals projecten die gericht zijn op ouderen, komt de partner voor het engagement zeer snel naar voren. In zo'n context gaat het dan vaak om een rust- en verzorgingstehuis, een lokaal dienstencentrum of een seniorencentrum. Bij projecten die gericht zijn op jonge kinderen zijn de betrokken partners vaak afkomstig uit kleuterscholen, crèches, kinderdagverblijven of instellingen. Anderzijds kunnen de leerlingen voor sommige CSL-projecten aan de start nog geen projectpartner bepalen of kennen ze deze partner op dat moment nog niet (verenigingen, sociale instellingen enz.). Dan moeten de leerlingen voldoende tijd hebben om gedetailleerd onderzoek te doen, gevolgd door een beoordeling.

Tips en informatie bij de tools

De fase waarin een partner wordt gezocht, is vaak een serieuze uitdaging voor leerlingen, omdat ze zich geconfronteerd zien met een aantal moeilijkheden. Onderstaande tools kunnen bijdragen aan een oplossing voor dit probleem.

R1 Mogelijke partners voor ons engagement vinden:

De lijst met mogelijke partners die hier wordt gegeven, is natuurlijk niet volledig, maar kan als inspiratiebron dienen om nieuwe partners te vinden of organisaties te identificeren waaraan leerlingen misschien niet spontaan hadden gedacht.

R2 Actieve zoektocht naar een betrokken partner:

De ervaring leert dat leerlingen de actieve zoektocht naar een partner voor hun engagement niet mogen uitstellen. De motivatie en overtuiging van de leerlingen hebben een groot effect op de zoektocht naar en het bepalen van de ideale partner.

De leerkracht kan de tabel van tool R2 als oriëntatiemiddel gebruiken, want leerlingen vermijden soms bewust om externe partners te contacteren en focussen zich eerder op de andere stappen. Het is belangrijk dat de leerkracht de leerlingen bij deze vaak moeilijke fase begeleidt en ondersteunt, en hen regelmatig naar hun vooruitgang vraagt. Als de leerlingen één week na hun vraag aan de mogelijke partner geen antwoord hebben gekregen, moeten ze absoluut opnieuw contact opnemen. Bij een afwijzing kunnen ze naar de redenen

hiervoor vragen. Een weigering van potentiële partners kan ook verklaard worden door het feit dat ze de methode niet kennen en hun rol in een CSL-project niet goed kunnen inschatten.

R3 Even bellen of een e-mail sturen?

Tool R3 is een oefening die leerlingen aanspoort om over verschillende communicatiemiddelen na te denken. De leerkracht moet hier een ondersteunende en coördinerende rol opnemen om te veel vertraging in het CSL-project te vermijden.

R4 Brief van de leerkracht aan de betrokken partner:

Tool R4 biedt een model en ideeën voor een brief aan een mogelijke partner. De leerkracht, schooldirectie of leerlingen kunnen deze tekst licht aanpassen voordat ze hem versturen (R5). Een van de doelen is ook om de nodige informatie over de *Community Service Learning-methode* door te geven en zo de samenwerking te vergemakkelijken.

Zodra de leerlingen hun partner voor het engagement hebben gevonden, is het van groot belang dat ze hun eigen ideeën afstemmen op de reële behoeften van die partner. Bij de communicatie en coördinatie met externe partners komen ook meerdere vaardigheden kijken. Leerlingen ontwikkelen hun zelfvertrouwen, hun argumentatievaardigheden en hun overtuigingskracht. Bovendien ontwikkelen ze hun compromisbereidheid en tolerantie tegenover frustraties, want bij deze communicatie en coördinatie zijn een flinke dosis geduld en onderhandelingsvaardigheden vaak essentieel.

Op deze manier wordt het voordeel van een samenwerking met “echte” externe partners goed zichtbaar. Leerlingen worden buiten hun comfortzone geduwd.

We raden leerkrachten, de schooldirectie en scholengemeenschap aan om voor de middellange en lange termijn een lijst met geschikte partners op te stellen. Zo kunnen niet alleen de opgedane ervaringen gedocumenteerd worden (zie tool R1 hieronder), maar kan de school ook in contact komen met haar directe omgeving, en kan een langetermijnsamenwerking met externe partners bevorderd worden. Het idee van een open school en de samenwerking met stabiele partners heeft een duidelijk positief effect op de verankering van de school in de omgeving, en op de binnen- en buitenschoolse betrokkenen.

R5 Brief van de leerling aan de betrokken partner:

Deze brief kan bijvoorbeeld samen met de taalleerkracht worden opgesteld. De tekst is erg belangrijk, want hij moet een mogelijke partner voor het engagement overtuigen een gemeenschappelijk project te ondersteunen.

R6 Checklist: telefonisch contact:

Voor leerlingen is het een serieuze uitdaging om contact op te nemen met mogelijke partners voor hun engagement, omdat ze de “schoolcocon” en hun comfortzone moeten verlaten. Contact opnemen, of dit nu telefonisch, per mail of rechtstreeks gebeurt (methodes die volwassenen regelmatig toepassen in hun dagelijks leven) kost de leerlingen vaak veel moeite of gebeurt pas na heel wat aanmoedigingen. Het eerste contact is van essentieel belang, omdat dit ook de ontwikkeling van een groot aantal vaardigheden bij de leerlingen bevordert. Werkfiche M6 geeft enkele tips over hoe de leerlingen een partner voor hun engagement telefonisch kunnen benaderen.

R7 Rollenspel:

Ik bereid mijn gesprek met de partner voor. De leerlingen kennen nu de regels over officiële telefoongesprekken. Aan de hand van de rollenspelen van werkfiche M7 kunnen ze het telefoontje nabootsen, verschillende varianten, een verschillend verloop en mogelijke reacties oefenen en zich dus actief trainen voordat ze de mogelijke partners effectief opbellen.

Overzicht van de tools

R1 Mogelijke partners voor ons engagement vinden

R2 Actieve zoektocht naar een betrokken partner

R3 Even bellen of een e-mail sturen?

R4 Brief van de leerkracht aan de betrokken partner

R5 Brief van de leerling aan de betrokken partner

R6 Checklist: telefonisch contact

R7 Rollenspelen: ik bereid mijn gesprek met de partner voor

Criteria van CSL

Reële behoefte	Aanpassing van het curriculum	Reflectie	Deelname van de leerlingen	Engagement buiten de schoolomgeving	Erkenning en afsluiting
X			X	X	

R1 Mogelijke partners voor ons engagement¹²

Notities	Op het niveau van de gemeente, de regio of op nationaal niveau	Uit de sociale sector
	<ul style="list-style-type: none"> • gemeentehuis, burgemeester, lokale politieke verantwoordelijken • gemeente- / stadsbestuur • diensten / overheden (sociale zaken, gezondheid, integratie, milieu, stedenbouwkunde enz.) • volksvertegenwoordigers • politie • dienst vrijwilligerswerking • burgerinitiatieven / -verenigingen • hulpverleningsorganisaties / belangenverenigingen • goede doelen (bijvoorbeeld het Rode Kruis, Caritas) • stichtingen <p>Mensen of organisaties die de gemeente en regio</p>	<ul style="list-style-type: none"> • kleuterscholen / kinderdagverblijven • instellingen, crèches, basisscholen, secundaire scholen • Kind en Gezin • jeugthuizen • voorzieningen voor de opvang van kinderen en jongeren in moeilijkheden • jeugdverenigingen • organisaties voor de bescherming van kinderen en jongeren • rust- en verzorgingstehuizen • ziekenhuizen • vrijwillige brandweer, jeugdbrandweer • opvangtehuizen voor mensen

¹²Seifert A., Zentner S., Nagy F., Praxisbuch Service-Learning, Beltz Verlag, Weinheim et Bâle, 2019.

	<p>goed kennen kunnen je zoektocht ondersteunen, bijvoorbeeld als gesprekspartner tijdens een interview, als tussenpersoon of partner voor je engagement.</p>	<p>met een beperking, werkplaatsen voor mensen met een beperking</p> <ul style="list-style-type: none"> • opvangcentra voor thuislozen (noodopvang, maaltijdbedeling) • sociale voorzieningen • centra voor maatschappelijke hulpverlening • Adviescentrum Migratie • migrantenverenigingen • opvangcentra voor vluchtelingen, asielzoekers enz.
	<p>Uit de milieusector</p> <ul style="list-style-type: none"> • internationale groepen voor milieu-, natuur- en dierenbescherming • lokale initiatieven of groepen voor milieu- en dierenbescherming • dierenasielen • bosbouw • gemeentelijke / stedelijke reinigingsdienst • wereldwinkels 	<p>Uit de culturele sector</p> <ul style="list-style-type: none"> • bibliotheken • musea, theaters, concertzalen • muziekverenigingen en -scholen, culturele vereniging, sportclubs • historische genootschappen • gemeentelijke culturele centra • verenigingen voor monumentenzorg
	<p>Partners met wie we al hebben gewerkt</p> <ul style="list-style-type: none"> • 	

R2 Actieve zoektocht naar een betrokken partner

Doel: een buitenschoolse partner voor het engagement vinden

Materiaal: briefpapier, internet, tabel 1

Heb je ondanks een intensieve zoektocht, de afgenomen interviews of grondig speurwerk in je gemeente nog altijd geen partner voor je engagement gevonden? Maar heb je wel een precies idee van hoe je je CSL-project wil structureren en ken je het centrale thema al?

Hoe vind je in deze context de juiste partner voor jouw engagement?

Volgende punten kunnen als inspiratiebron dienen voor je zoektocht:

- De actieve zoektocht naar een partner voor je engagement is cruciaal om het succes van je project te verzekeren.
- Informeer bij je ouders, familie of uitgebreide vriendenkring en kennissen waar ze contacten hebben.
- Je gemeentebestuur heeft zeker nuttige contacten die je kunnen helpen bij je zoektocht.
- Stel een brief op waarin je jezelf voorstelt, beschrijf je project en geef de reden waarom je een partner zoekt om mee samen te werken. Je kan die brief uithangen op school of op andere openbare plaatsen, per post versturen of posten op sociale netwerken.
- Bepaal je centrale thema's en doe grondig onderzoek op internet om mogelijke partners voor je engagement te vinden. Kies vijf mogelijke partners en bepaal in welke volgorde je hen zal contacteren. Stel jezelf hiervoor volgende vragen: welke partner komt het best overeen met je centrale thema's? Voor welke partner heb je het meeste sympathie? Bij wie vind je de meeste praktische aanknopingspunten voor de ideeën die je wil uitwerken? Gebruik de tabel op de volgende pagina als leidraad.

Tabel 1: actieve zoektocht naar een betrokken partner

Idee voor het CSL-project:							
Het is ons doel om onze partner voor het engagement te vinden tegen _____.							
Naam	Website	Naam van de contact-persoon	Telefoon-nummer E-mailadres van de contact-persoon	Wie legt contact?	Tot hoe laat? (denk aan de werkuren)	E-mail verzonden / Telefoontje gedaan op?	Antwoord verwacht voor?
Partner 1							
Partner 2							
Partner 3							
Partner 4							
Partner 5							

--	--	--	--	--	--	--	--

R3 Telefonisch of per mail?

Bespreek met je groep en stel duidelijke regels op.

	Voordelen	Nadelen
Telefoontje	Je kan de persoon spreken, details uitleggen of direct specifieke vragen stellen. Telefonische oproepen vereenvoudigen de communicatie, zijn persoonlijker en verzekeren rechtstreekse input.	Als de partner niet meteen bereikbaar is, hebben leerlingen vaak de neiging om de persoon niet terug te bellen of om het telefoontje uit te stellen. Dit kan het uiteindelijke contact verhinderen en belangrijke vertragingen met zich meebrengen voor het CSL-project.
E-mail	<p>Wanneer de leerlingen tijdens de les een mail sturen, weet de leerkracht dat de partner gecontacteerd werd, hoe de mail is opgesteld en wat erin staat. De situatie en inhoud worden duidelijker en gedetailleerder voorgesteld dan bij een telefonische oproep. Je kan een antwoord verwachten binnen de week.</p> <p>Tip voor de leerkracht: vraag dat de leerlingen u altijd in kopie (CC) van een mail zetten. Zo kunt u de communicatie opvolgen en er inzicht in krijgen. Als de situatie dit vereist, kunt u de partner ook rechtstreeks contacteren.</p>	Het gebeurt vaak dat er op e-mails geen direct antwoord volgt of een vaag antwoord, zonder duidelijke boodschap. Belangrijke details worden vaak niet uitgeklaard, de uitwisselingen per mail lopen soms over een langere periode en wat zorgt voor tijdverlies.

- ➔ Waarom zou je geen e-mail sturen en na een tijdje telefonisch contact opnemen?
- ➔ Deze tabel is niet alleen handig tijdens de zoektocht naar partners, maar ook voor de contacten met die partners tijdens het hele CSL-project.

R4 Brief van de leerkracht aan de betrokken partner (model)

Model

Onderwerp: Planning en uitvoering van een *Community Service Learning*-project

De leerlingen van klas ..... van school..... willen een beroep doen op uw (instelling / vereniging, instantie) ..... om samen te werken in het kader van een *Community Service Learning*-project dat ze uitvoeren voor het vak .....

De school onderschrijft de *Community Service Learning*-methode een leermethode die de professionele vaardigheden die jongeren al verworven hebben combineert met een engagement binnen de maatschappij. Leerkrachten worden aangemoedigd om dit engagement binnen de gemeenschap nauw te laten aansluiten bij het curriculum. Zo wordt het buitenschoolse engagement een volwaardig onderdeel van de lessen. Verder stelt de school zich op die manier open voor de buitenwereld, worden de verantwoordelijkheid en zelfstandigheid van leerlingen gestimuleerd en krijgen ze de mogelijkheid om actiever te werken.

We zouden het erg waarderen wanneer u onze leerlingen in uw (instelling / vereniging, instantie) verwelkomt en hun de mogelijkheid geeft om een dergelijke ervaring mee te maken.

De leerlingen worden goed voorbereid op de start van hun project: ze hebben het in de klas, samen met de leerkracht, gepland en besproken. Bovendien zijn ze zich ervan bewust dat ze nieuwsgierig, zelfstandig en verantwoordelijk moeten zijn en moeten samenwerken om de vele uitdagingen binnen zo'n project het hoofd te bieden. De ervaringen die de leerlingen opdoen in uw (instelling / vereniging, instantie) vormen daarnaast het onderwerp van klassikale denkoefeningen en worden in verband gebracht met de professionele vaardigheden die ze in de klas aanleren.

Wanneer u zich, als partner van dit engagement, openstelt voor de ideeën van de leerlingen en eventueel eindfeedback geeft, helpt u de leerlingen ervaringen met actief burgerschap op te doen en hun zelfvertrouwen te versterken.

Als u extra informatie wenst over de *Community Service Learning*-methode of uw verwachtingen of voorwaarden wilt preciseren, neem dan gerust contact op met de leerkracht van dit vak (naam, telefoonnummer, e-mail). Alvast hartelijk bedankt voor uw medewerking.

Met vriendelijke groeten,
De directie van school x

R5 Brief van de leerling aan de betrokken partner¹³

Model

Onderwerp: we voeren een project uit en zoeken een partner voor ons engagement

Beste lezer,

Wij zijn de leerlingen van klas ..... van school ..... Dit jaar werken we een *Community Service Learning*-project uit in het kader van het vak ..... Ons engagement zal voornamelijk betrekking hebben op het thema .....

In die context nemen we contact met u op. We zouden het fantastisch vinden om u persoonlijk te kunnen ontmoeten en met u van gedachten te wisselen

- over een mogelijke samenwerking,
- en om u te mogen interviewen en informatie in te winnen die we voor het project kunnen gebruiken, aangezien u een belangrijke speler bent op het vlak van ..... in onze regio.

We zouden het erg waarderen als u de tijd neemt om ons te ontmoeten. Misschien hebt u een idee voor een project dat u na aan het hart ligt en dat u met ons wilt bespreken.

Een van de komende dagen zal leerling ..... telefonisch contact met u opnemen.

Onze leerkracht en onze groep staan natuurlijk voor u klaar om een antwoord te geven op al uw vragen.

Wij kijken er alvast naar uit om met u samen te werken.

Met vriendelijke groeten,

---

¹³ Bron: Seifert A., Zentner S., Nagy F., Praxisbuch Service-Learning, Beltz Verlag, Weinheim et Bâle, 2019.

R6 Checklist: telefonisch contact

Geen zorgen, oefening baart kunst! Vergeet niet dat je, ook al verlaat je je comfortzone, de kans krijgt om vooruitgang te boeken en ervaringen op te doen.

- ✓ Je kan je communicatievaardigheden, je overtuigingskracht en zelfvertrouwen verbeteren!
- ✓ Je toont doorzettingsvermogen, discipline, compromisbereidheid en tolerantie tegenover frustraties, vooral als het contact met je samenwerkingspartner moeizaam blijkt te lopen.

Hoe en wanneer neem je bij voorkeur contact op met de partner voor je samenwerking?

- ✓ Denk na over het ideale moment om een rustig gesprek te voeren met je partner. Houd rekening met de schooluren, je hobby's en de werkuren van de partner.
- ✓ Noteer het telefoonnummer en de naam van de partner voor je engagement. Noteer de momenten waarop je de partner zal proberen te bereiken. Stel een alarm in op je gsm als je bang bent dat je dit zal vergeten.

Voor het gesprek

- ✓ Het is belangrijk om onderzoek te doen naar je gesprekspartner zodat je alvast informatie kan inwinnen. Denk vooraf goed na over wie je het beste bij je project kan helpen. Neem geen risico's en bespreek dit eerst met je leerkracht. Bepaal welke contactpersoon verantwoordelijk is voor welke problematiek. Een voorbeeld: als je beslist om contact op te nemen met een rust- en verzorgingstehuis, vraag je dan af of je met de directie wil spreken of met iemand die verantwoordelijk is voor de animatie van de bewoners.
- ✓ Bereid je vragen zorgvuldig voor en oefen het gesprek in met iemand van je team (zie tool M7).

Tijdens het gesprek

- ✓ Geef je naam, je voornaam en de naam van je school en leg aan je gesprekspartner uit dat je contact opneemt in het kader van een project voor school. Je kan op dit moment je project al ter sprake brengen.
- ✓ Een telefoontje kan langer duren dan verwacht. Daarom is het handig om notities te nemen, vooral wanneer er cijfers en belangrijke feiten bij komen kijken die je anders zou kunnen vergeten (omdat je bijvoorbeeld wat zenuwachtig bent).
- ✓ Bedenk op voorhand hoe je zal reageren als de contactpersoon je vraag niet positief beantwoordt. Er kunnen meerdere redenen zijn voor een afwijzing. Misschien heeft de instelling negatieve ervaringen opgedaan tijdens een samenwerking met een school. Probeer uit te zoeken waarom de persoon afwijzend op je vraag reageert en probeer argumenten aan te halen om die persoon van mening te doen veranderen.
- ✓ Toon oprechte belangstelling.
- ✓ Probeer je woorden altijd positief te formuleren. Zeg niet: "Dat weet ik jammer genoeg niet", maar eerder: "Ik zal het navragen en ik zal opnieuw contact met u opnemen".
- ✓ Glimlach (ook al kan je gesprekspartner je niet zien), want dat hoor je in je stem en toon. Houd een spiegelkje in de buurt en check je mindset voordat je het telefoontje doet.

Op het einde van het gesprek

- ✓ Vat het hele gesprek kort samen.
- ✓ Bedank je gesprekspartner "voor het aangename gesprek en de informatie" en zeg dat je de besproken punten zal aanpakken.

Na het gesprek

- ✓ Maak een kort verslag van het gesprek waarin je alle belangrijke informatie noteert.

R7 Rollenspelen: ik bereid mijn gesprek met de partner voor

We stellen enkele oefeningen voor om de verschillende situaties na te spelen die zich tijdens de zoektocht naar een partner kunnen voordoen.

Op hun zoektocht naar een ideale partner nemen de leerlingen meerdere taken op en kunnen ze geconfronteerd worden met situaties die ze nooit eerder hebben meegemaakt. Om beter op deze situaties te reageren en actie te ondernemen, kunnen rollenspelen van pas komen. Zo komen verschillende opties aan bod, denken leerlingen na over hun eigen gedrag en kunnen ze dit inoefenen.

We beschrijven enkele typische situaties waarmee leerlingen geconfronteerd kunnen worden in hun zoektocht naar de ideale partner. De leerlingen die aan het rollenspel deelnemen, krijgen een rol en spelen de situatie. Hierbij moeten ze enkele regels respecteren:

- In de klas moet een sfeer van vertrouwen aanwezig zijn.
- Leerlingen moeten zich vrijwillig opgeven voor het rollenspel.
- Geef de leerlingen even de tijd om kennis te maken met hun rol.
- Voor elke situatie kunnen meerdere pogingen noodzakelijk zijn.

Wat in deze fase ook belangrijk is, is de bewuste analyse van de ervaring tijdens de zelfreflectie. Welk gevoel hadden de leerlingen? Wat was in hun ogen moeilijk of makkelijk? Wat zouden ze achteraf gezien anders doen? Kunnen ze zich voorstellen dat ze, in het kader van het project, in een dergelijke situatie terecht komen? Hebben ze de juiste woorden gebruikt? Wat is de feedback van de toeschouwers?

Casestudy 1: de partner antwoordt niet op je mail en je contacteert de persoon telefonisch.

2 leerlingen: 1 partner, 1 leerling

De partner voor het engagement heeft je e-mail niet beantwoord. Je belt de persoon op en probeert hem of haar te overtuigen, maar je hebt de indruk dat hij of zij niet echt aan het luisteren is, het heel druk heeft en niet echt de tijd neemt. Je probeert de persoon te overtuigen met argumenten, maar hij of zij luistert niet echt naar je.

Casestudy 2: de partner heeft slechte ervaringen met schoolprojecten en met enkele leerlingen.

3 leerlingen: 1 partner, 2 leerlingen

De partner reageert eerder afwijzend en legt uit dat hij of zij vroeger een negatieve ervaring had met leerlingen en schoolprojecten. Hij of zij vermeldt het gebrek aan motivatie van de leerlingen en de enorme hoeveelheid tijd en energie die het instituut hierin heeft geïnvesteerd.

Casestudy 3: de partner kent de *Community Service Learning*-methode niet en vraagt meer uitleg.

2 leerlingen: 1 partner, 1 leerling

De partner kent de *Community Service Learning*-methode niet en vraagt meer uitleg. De leerling legt de partner in vijf minuten de voordelen uit van de *Community Service Learning*-methode.

Casestudy 4: de partner kent de *Community Service Learning*-methode niet, maar reageert niet op jouw projectidee. Hij of zij suggereert meteen een ander idee.

3 leerlingen: 1 partner, 2 leerlingen

De partner kent de *Community Service Learning*-methode niet, maar reageert niet op jouw projectidee. Hij of zij suggereert meteen een ander idee. Hoe reageer je? Laat je je overtuigen of slaag je erin de partner te overtuigen van jouw idee?

Versterking van de leerlingenteams

Doel

De leerlingen ontwikkelen en plannen hun project, en voeren het uit in groep.

Wat is het ideale moment om groepjes te vormen? Hoe begeleidt de leerkracht de groepjes tijdens het CSL-project? Hoe helpt de leerkracht de leerlingen conflicten op te lossen wanneer deze zich voordoen? Welke invloed heeft de leerkracht op de motivatie van de leerlingen tot het einde van het project? Er bestaat geen magische formule, want elke klasgroep is anders. Maar opgedane ervaringen helpen de juiste beslissingen te nemen.

De Community Service Learning-methode en groepswork: het ideale moment om groepen te vormen

De leerkracht moet het ideale moment bepalen om een groep samen te stellen, op basis van de eigen ervaring en pedagogisch inzicht.

Als algemene regel geldt dat de fase tussen het bepalen van het thema en de zoektocht naar een geschikte partner een belangrijk moment is voor de ontwikkeling van de groep. Op dit moment hebben de leerlingen al intensief nagedacht over hun maatschappelijk engagement, ze hebben hun talenten bepaald, nagedacht over hun waarden en modellen of hun moderne helden en heldinnen en hun omgeving verkend om gepaste onderwerpen voor het project te vinden.

Het proces van groepsvorming¹⁴

De leden van de groep moeten een samenhangingsgevoel ontwikkelen. Dat vormt immers de basis voor een goede samenwerking.

Het is belangrijk dat alle leden van de groep elkaar leren kennen en vertrouwen zodat ze zich veilig en comfortabel voelen binnen de groep. Dat zorgt voor een samenhangingsgevoel binnen de groep, voor teamspirit en voor de mogelijkheid samen te werken. Dit proces gaat van start via doelgerichte activiteiten rond groepsvorming.

Groepen van mensen die om verschillende redenen worden samengebracht, hetzij vrijwillig (bijvoorbeeld in de leerlingenraad) of toevallig (zoals vaak het geval is voor klasgroepen), doorlopen een heel ontwikkelingsproces. In de jaren 1960 heeft Bruce Tuckman¹⁵ een ontwikkelingsmodel voor groepen uitgewerkt waarin hij de vijf fases van groepsvorming beschrijft. We kunnen volgende fases onderscheiden:

1. *Vorming (Forming)*: in deze fase leren de groepsleden elkaar kennen. De groep wordt gevormd.
2. *Spanningen (Storming)*: in deze gevoelige fase vinden overdreven conflicten plaats. Die kunnen ook gericht zijn tegen de groepsverantwoordelijke.
3. *Normalisatie (Norming)*: deze fase wordt gekenmerkt door onderhandelingen om het samenwerken binnen de groep te verbeteren.
4. *Uitvoering (Performing)*: in deze fase worden wederzijdse erkenning, productiviteit en respect werkelijkheid.
5. *Ontbinding (Adjourning)*: dit is de fase waarin de groep uit elkaar gaat, vooral als de samenwerking beperkt is in de tijd.

Elk van de vijf ontwikkelingsfases levert groepsdynamische processen op tussen de teamleden, die hand in hand gaan met de verschillende behoeften van de groep. Het is dus belangrijk dat de groepsverantwoordelijke

¹⁴ Dörlöchter, H. et al.: Phoenix. Der etwas andere Weg zur Pädagogik. Ein Arbeitsbuch, volume 1, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2000.

¹⁵ Dörlöchter, H. et al., Phoenix. Der etwas andere Weg zur Pädagogik. Ein Arbeitsbuch, volume 1, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2000, pp. 222-224.

Ebner, M., Phasen der Teamentwicklung. Wie Führungskräfte sie gezielt begleiten können. In: Personal Manager (6/2013). https://www.ebner-team.com/wp-content/uploads/2014/06/2013_teamentwicklung.pdf (geraadpleegd op 18/05/2020).

(bijvoorbeeld de leerkracht) deze processen begrijpt, ze toepast op de betrokken groep en ze categoriseert om de behoeften van de groep op een gegeven moment te herkennen.

Vorming (Forming)

In de eerste fase komen de groepsleden bij elkaar, ze leren elkaar kennen en gaan in het begin heel beleefd en gereserveerd met elkaar om. De groepsverantwoordelijke kan deze ontmoetingsfase stimuleren door kennismakingsoefeningen en door werk te laten uitvoeren in kleine groepjes.

Spanningen (Storming):

De zogenaamde fase van de *spanningen* volgt op die van de *vorming*. Wanneer de leden hebben kennisgemaakt, een eerste keer hebben samengewerkt en op die manier elkaars zwakheden hebben opgemerkt, duurt het niet lang voor de eerste conflicten (eerst onderliggend) opduiken en openlijk worden uitgesproken. Elk groepslid zoekt zijn of haar plaats, die tijdelijk kan worden geclaimd door een ander groepslid. Vooral in deze tweede fase is de groep extreem kwetsbaar en dreigt ze snel weer uit elkaar te vallen, omdat de groepsdynamiek complex en gevarieerd is. Maar als de groep deze tweede, conflictrijke fase doorkomt, alleen of met hulp van de groepsverantwoordelijke, wordt de samenhang tussen de leden versterkt. Precies daarom loont het wanneer de groepsverantwoordelijke deze ontwikkelingsprocessen kent en begrijpt, en op bepaalde copingmechanismen of -strategieën kan steunen om bijvoorbeeld conflicten te hanteren of krachten te kanaliseren en ze in een positieve richting te sturen. Hiervoor bestaan er talrijke methodes die de groepsleden aanmoedigen om op metaniveau na te denken over de groepsdynamiek, om na te denken over de conflicten en de samenwerking te reorganiseren, met als doel om de zelfredzaamheid en uiteindelijk de samenhang tussen de groepsleden te versterken. Anderzijds kan de groep op elk moment opnieuw in deze fase belanden, bijvoorbeeld wanneer er zich nieuwe leden aansluiten bij de bestaande groep.

Normalisatie (Norming)

De fase van de *spanningen* wordt gevolgd door die van de *normalisatie*, wanneer de groepsleden zich heroriënteren en de regels voor hun samenwerking hertekenen. Ze gaan zich niet langer beschouwen als individuen die willekeurig zijn samengebracht, maar als leden van een gemeenschap (het wij-gevoel). Door de negatieve ervaringen die de groep heeft doorgemaakt tijdens de vorige fase, hebben ze er nu alle belang bij om hun vaardigheden te versterken. De groepsverantwoordelijke kan de fase van de *normalisatie* stelselmatig ondersteunen, bijvoorbeeld met behulp van reflectieoefeningen en door een betere opname van nieuwe leden in de groep.

Uitvoering (Performing)

In de vierde fase, de uitvoering, heeft de groep het stadium bereikt waarin ieder zijn of haar plaats heeft gevonden en er wederzijds respect heerst, waarin de groepsleden elkaars sterktes en zwaktes erkennen, ze zich gesteund en gewaardeerd voelen. Toch bestaan er groepen die deze fase nooit zullen bereiken, omdat ze tot het uiteenvallen van de groep in de eerste twee fases blijven hangen. *Ontbinding (Adjourning)*

De vijfde en laatste fase is het ontbinden van de groep wanneer de samenwerking beperkt was in de tijd. De groepsverantwoordelijke kan samen met de groepsleden nadenken over een manier om de samenwerking af te ronden, door terug te kijken op de tijd samen en de bereikte doelen te benadrukken.

Tips en informatie over de suggesties voor leerkrachten en de tools

S1 Activiteiten om de teamspirit te versterken

Eerder ging het al over het belang van activiteiten om de samenhang van het team te verbeteren. Het doel is dus om een samenhangende groep te creëren. Tool S1 helpt leerkrachten bij dit proces.

S2 Conflictoplossing

Als er conflicten opduiken tijdens de uitwerking van de verschillende fases van het CSL-project, kan de leerkracht de suggesties uit tool S2 gebruiken om deze op te lossen.

R1 Het wapenschild van ons team

Nadat de teams zijn gevormd, moet elk leerlingengroepje een eigen wapenschild ontwerpen. Deze activiteit stimuleert het groepsgevoel en de samenhang binnen het team.

R2 Checklist: werken in groep

Aan het begin van de plannings- en uitvoeringsfase kunnen de leerlingen de vragen uit tool R2 beantwoorden, als de doelen van het project al werden bepaald. Tool R2 helpt de leerlingen om over de samenwerking met alle groepsleden na te denken, deze te organiseren en coördineren. In deze fase ligt het accent al op het CSL-project en op de concrete verdeling van het werk onder de groepsleden. Daarom werkt tool R2 net preventief: doordat leerlingen nadenken over de verantwoordelijkheden van de groepsleden en deze op voorhand verduidelijken, kunnen eventuele conflicten vermeden worden.

Overzicht van de suggesties voor leerkrachten en de tools

S1 Activiteiten om de teamspirit te versterken

S2 Conflictoplossing

R1 Het wapenschild van ons team

R2 Checklist: werken in groep

Criteria van CSL

Reële behoefte		Aanpassing van het curriculum	Reflectie	Deelname van de leerlingen	Engagement buiten de schoolomgeving	Erkenning en afsluiting
			X	X		

S1 Suggesties voor de leerkracht en activiteiten om de teamspirit te versterken¹⁶

Een positieve aanpak

Doel: het zelfbeeld van de deelnemers tijdens de fase van het groepswerk verhogen

Groep: klaslokaal met vier of vijf groepstafels

Materiaal: een grote affiche voor elke leerling

De leerlingen gaan aan de groepstafels zitten. Iedereen krijgt een affiche. De leerkracht legt het verloop van de oefening uit:

1. De leerlingen schrijven hun naam goed zichtbaar in het midden van de affiche en omcirkelen hem. Ze laten hun affiches op de tafels liggen.
2. De groepsleden staan recht en lopen rond de tafel. Ze noteren één positieve karaktereigenschap op de affiche van elk groepslid. De verschillende karaktereigenschappen worden omcirkeld en verbonden met de naam op het midden van de affiche. De leerlingen noteren ook een positieve karaktereigenschap op hun eigen affiche.
3. Alle leerlingen hebben hun eigen affiche voor zich, zodat ze hun persoonlijkheid in de verf kunnen zetten.

De dialoog aangaan: een gesprek voeren

Doel: kennismaken

Materiaal: papier en potlood

Uitvoering: de leerlingen voeren gesprekken met hun gesprekspartners door vragen te stellen die op voorhand bepaald werden. Enkele voorbeeldonderwerpen: hun geboorteplaats, idolen, favoriete karaktereigenschap bij anderen, minst favoriete karaktereigenschap bij anderen, persoonlijke betekenis van concepten zoals participatie of democratie.

---

¹⁶Klippert H., Teamentwicklung im Klassenraum, Beltz Verlag, Weinheim et Bâle, 2019.

S2 Conflictbemiddeling

Conflictbemiddeling verloopt in zes fases.

Belangrijk: voordat u een conflict gaat modereren, legt u samen met de betrokken partijen de regels vast die ze moeten respecteren (bijvoorbeeld vaste spreektijden, verbod om de andere te onderbreken).

1. Voorbereiding
  - Zoek uit welke leerlingen bij het conflict betrokken zijn en kies een plaats en tijd voor de bemiddeling.
2. Beschrijving van het conflict
  - Alle deelnemers krijgen de mogelijkheid om hun standpunt voor te stellen.
  - Nuttige vragen:
    - Wat is volgens jullie het probleem?
    - Wat zijn in jullie ogen de oorzaken?
    - Welke problemen veroorzaakt het conflict?

De precieze oorzaken van het meningsverschil worden op die manier bepaald en genoteerd.

In de tweede fase van de conflictbemiddeling kan de leerkracht de methodes "De conflictkaart" of "De conflictlijn" gebruiken (zie volgende pagina).

3. Belangen en doelen bepalen
  - Conflicten lopen vaak hoog op door kwetsuren en wederzijdse beschuldigingen. De betrokken partijen moeten dus aangemoedigd worden om het onderscheid te maken tussen verwijten en belangen. Als moderator van het conflict moet de leerkracht de deelnemers helpen de behoeften te identificeren die zich achter de wederzijdse beschuldigingen verschuilen.
  - Nuttige vragen:
    - Waarover gaat het conflict?
    - Wat is in jouw ogen belangrijk?
    - Wat moet er veranderen?
    - Wat zijn je doelen?
4. Identificatie van mogelijke oplossingen
  - De verschillende betrokken partijen stellen hun voorstellen voor oplossingen voor.
5. Beoordeling van de voorgestelde oplossingen

Al deze voorgestelde oplossingen worden nu nader bekeken om te zien of ze geschikt zijn. De voorstellen die de wezenlijke belangen van één partij ondermijnen, worden uitgesloten. Idealiter zijn de voorgestelde oplossingen zo uitgedacht dat geen enkele betrokken partij benadeeld wordt. Ook oplossingen die vanuit een compromis vertrekken, vallen te overwegen.

6. Een actieplan aannemen

De gevonden oplossing moet nauwkeurig worden vastgelegd.

De leerkracht checkt regelmatig de gemaakte afspraken, bijvoorbeeld met behulp van de methodes "De conflictlijn" of "Overzicht van mijn sociale vaardigheden".

Niet alle conflicten kunnen worden opgelost door bemiddeling. Wanneer de betrokken partijen zich in een patstelling bevinden waar in principe geen enkele definitieve oplossing mogelijk is, zijn andere tussenkomsten aangewezen (individuele gesprekken, mediatie).

De conflictkaart (landschap van het conflict)

Doel: het conflict identificeren en mogelijke oplossingen zoeken

Materiaal: pen en papier

De betrokken leerlingen krijgen de vraag om het conflict schriftelijk weer te geven. Door het conflict te visualiseren, kunnen alle actoren van een conflictconstellatie geïdentificeerd worden en kunnen de aard en de intensiteit van de onderlinge relaties zo juist mogelijk worden weergegeven. Door het conflict in kaart te brengen worden de complexe relaties tussen de leerlingen geïllustreerd. Dit is daarom een belangrijke voorbereidende fase voor het proces van de conflictoplossing.

De conflictlijn

Doel: het conflict identificeren en oplossen, de voorgestelde oplossingen en afspraken onderzoeken

Materiaal: pen en papier

De betrokken partijen trekken elk apart een lijn die de intensiteit van het conflict in de tijd voorstelt. De belangrijkste fases in de opkomst en ontwikkeling van het conflict worden weergegeven en kort uitgelegd. Zo kunnen de subjectieve standpunten van de verschillende partijen over het verloop van het conflict vergeleken en vervolgens besproken worden. Dit is een eerste stap naar een gemeenschappelijke visie, waardoor men, onder meer, opnieuw rekening kan houden met de andere en de verbinding kan aangaan. Om dit te bereiken kan de leerkracht het model van de rollercoaster aan de leerlingen voorstellen en samen met hen het doel visualiseren, namelijk de klim die uitmondt in een stabilisatie van de relaties (einde van het traject).

Als het conflict dankzij deze methodes kan worden opgelost, worden de oplossingen bij de kaart of de rollercoaster vermeld en goed zichtbaar opgehangen in de klas. In de loop van de daaropvolgende weken checkt de leerkracht regelmatig de verbetering van de relaties en kan hij of zij dit beknopt bijhouden.

Overzicht van je sociale vaardigheden (zie fase 5, S1)

Sociale vaardigheden zijn een absolute voorwaarde voor een geslaagde communicatie, relaties die berusten op vertrouwen en het zelfstandig oplossen van conflicten. Leerkrachten die deze vaardigheden regelmatig, binnen een bepaalde tijdspanne opvolgen, zullen vaststellen dat de leerlingen zelfstandiger met hun opduikende conflicten omgaan.

R1 Het wapenschild van ons team

Tot nu toe had elk teamlid zijn eigen wapenschild (fase 2: R4 "Waar in ben ik goed?"). Bekijk het wapenschild van elk groepslid en bespreek het, want hierop vind je ieders sterktes en talenten. Maak een lijst van de vermelde talenten en vergelijk ze: wat zijn de talenten en sterktes van je team? Ontwerp nu een wapenschild voor je team en gebruik volgende onderverdeling:

Ons logo	Onze teamregels
Onze troeven	Wat wij belangrijk vinden

R2 Checklist: werken in groep

Geef in groep een antwoord op volgende vragen:

1. Wie is waarvoor verantwoordelijk?

2. Is er één enkele verantwoordelijke of zijn alle leden gelijk?

3. Hoe gaan we om met kritiek?

4. Wat zijn de criteria voor een "goed gesprek" binnen de groep?

5. Worden de werkfasen apart aan de leerlingen toegekend en individueel uitgevoerd? Of werken we met de hele groep aan de verschillende projectfasen?

6. Beschouwen we onze taak als een individuele of als een groepsinspanning?

7. Wat doen we bij conflicten?

Fase 3: planning en uitvoering

Planning van een CSL-project

Doel

De leerlingen hebben nu de onderzoeksfase afgerond en zijn het eens over een project waarvoor ze zich willen inzetten. Ze hebben ook al een partner voor hun project gevonden en het eerste contact gelegd. Nu moeten ze hun CSL-project concreet plannen. Ook voor de planningsfase zijn een aantal tools voorzien. Deze helpen de leerlingen om een totaalbeeld te krijgen van het CSL-project.

Tips en informatie bij de tools

Ieder kan bekijken welke tools het best passen bij de lessen, de klasgroep en de situatie. Of de tools al dan niet van pas komen in uw klas, hangt onder meer af van de leeftijd van de leerlingen en hun vermogen tot abstractie.

De tools en oefeningen kunnen ook in een vereenvoudigde versie worden gebruikt. Enerzijds kan het leerproces dankzij de oefeningen worden verankerd en anderzijds kunnen ze gebruikt worden voor het globale traject, bijvoorbeeld voor een tussentijdse denkoefening of om op het einde van het CSL-project de balans op te maken.

Het is aangewezen de schematische weergave van het globale proces van het CSL-project regelmatig aan de leerlingen te tonen. Zo worden ze zich bewust van de verschillende projectfases, kunnen ze zich beter oriënteren en bepalen waar ze staan.

R1 Checklist: SMART-doelen

Als de gestelde doelen aan de SMART-criteria beantwoorden, is het erg waarschijnlijk dat ze ook kunnen worden uitgevoerd. De checklist is zelfs tijdens fase 2 kunnen bruikbaar (onderzoek en ideeën formuleren). Ook de beslissingen die tijdens fase 2 (onderzoek en ideeën formuleren) zijn genomen, kunnen op deze manier worden herzien.

R2 Checklist: mijn doelgroepen

Aan de hand van tool R2 kunnen de leerlingen zich intensief inzetten voor de doelgroepen en de projectpartners.

R3 We plannen ons project

Tool R3 helpt het CSL-project schriftelijk te structureren. Omdat het zo eenvoudig is, is het geschikt voor alle klassen en leeftijdsgroepen.

R4 9W2H-vragen

De planning van het CSL-project kan ook vertrekken van de zogenaamde 9W2H-vragen. Dit model vereist wel dat leerlingen over een zeker vermogen tot abstractie beschikken. Om de oefening te vergemakkelijken, kunt u het aantal vragen verminderen.

Overzicht van de tools

R1 Checklist: SMART-doelen

R2 Checklist: mijn doelgroepen

R3 We plannen ons project

R4 9W2H-vragen

Criteria van CSL

Reële behoefte	Aanpassing van het curriculum	Reflectie	Deelname van de leerlingen	Engagement buiten de schoolomgeving	Erkenning en afsluiting
X	X	X	X	X	

R1 Checklist: hebben we SMART-doelen opgesteld?¹⁷

De fase van het onderzoek en het formuleren van ideeën is nu afgerond en jullie hebben je CSL-project gekozen. Jullie hebben ook al een partner voor het project gevonden en het eerste contact gelegd. De volgende fase bestaat uit de concrete planning van je project.

Een duidelijk omschreven doel werkt motiverend voor alle deelnemers aan het project.

Als je je doelen correct en volgens de SMART-criteria hebt opgesteld, dan kan je ze op elk moment tijdens het project of helemaal aan het einde controleren: is de gekozen weg wel de juiste? Kunnen de vastgelegde doelen bereikt worden? Hebben we niets over het hoofd gezien? Zitten we nog altijd op schema?

Belangrijk

- Werk doelgericht, coördineer je werkfasen en probeer het doel van het project altijd in het achterhoofd te houden.
- Formuleer eerst de doelen die je wil bereiken en bedenk welke mensen je hierbij moet betrekken om de verschillende stappen tot een goed einde te brengen.
- Verdeel de verschillende werkfasen in kleinere stukken en splits de verantwoordelijkheid over alle leden van je werkgroep.
- Houd rekening met je lesrooster en stel duidelijke deadlines, uiterste momenten waarop de taken klaar moeten zijn.

¹⁷ Theodor-Heuss-Kolleg, Handbuch: Initiativenkochbuch, Engagement selbst gemacht, 2e édition.

SMART-doelen

De term SMART is afkomstig uit het projectbeheer. De methode komt van pas wanneer je het doel van je CSL-project van naderbij wil onderzoeken en vastleggen. Beantwoord volgende vragen:

S - specifiek

Wat zijn precies de doelen die we willen bereiken met ons CSL-project?

M - meetbaar

Hoe kunnen we beoordelen of we het doel hebben bereikt?

A - aanvaardbaar

Zijn alle deelnemers het eens met het doel?

R - realistisch

Is het doel van ons project realistisch binnen de gegeven omstandigheden?

Leg uit.

T - tijdsgebonden

Wanneer zal het doel van ons CSL-project bereikt worden? Wanneer is het project voor ons afgelopen?

R2 Checklist: mijn doelgroepen

Beantwoord volgende vragen:

- ✓ Wie is rechtstreeks betrokken bij ons idee? Wie willen we bereiken met ons CSL-project?

- ❖ Mogelijke partners voor ons engagement:

- ❖ Potentiële doelgroepen (bijvoorbeeld kinderen, jongeren, ouderen, minderheden, de bewoners van ons dorp of onze wijk enz.):

- ✓ Op welke manier is mijn CSL-project relevant voor deze doelgroepen?

- ✓ Wat zijn de interessegebieden van de verschillende doelgroepen?

- ✓ Wat zou de doelgroepen kunnen verhinderen om deel te nemen aan ons CSL-project? Wat zou hen kunnen aanmoedigen om eraan deel te nemen?

R3 We plannen ons CSL-project

Naam van het project:

Voordat je met je project van start kan gaan, moet je samen met je groep de doelen bepalen die je wil bereiken.

- 1. Beschrijf kort jullie project.

- 2. Je engagement helpt anderen want ...

- 3. Wat wil je leren via dit engagement?

---

4. Welke taken moet je uitvoeren? Maak een lijst van de doelen en probeer ze chronologisch te ordenen.

- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____

5. Wat heeft je team nodig?

Materiaal:

Budget:

Advies / Ondersteuning:

---

6. Vijf regels voor een goede samenwerking waarover jullie het eens zijn:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

R4 9W2H-vragen¹⁸

Dankzij de 9W2H-vragen kan je vanaf het begin een volledig beeld van je CSL-project krijgen.

TIP: om deze vragen te beantwoorden, kan je de methode van de “flexibele notitiemuur” gebruiken (fase 3: uitvoering van een CSL-project, S1).

Beantwoord volgende vragen:

Wie zijn we?

Wat willen we doen?

Wanneer worden de activiteiten uitgevoerd?

Voor **wie** willen we werken?

Met **wie** willen we samenwerken?

---

¹⁸ Schmidt Heike, Uhl Volker, YOU:SFUL Toolbox, BürgerStiftung Hamburg, Hamburg, april 2020.

Wie moet het werk uitvoeren (vrijwilligers of professionals)?

Waarmee moeten we werken?

Waar zal het project plaatsvinden?

Hoe willen we werken? (werkvormen, partners voor de samenwerking)

Hoe zien we ons eindproduct?

Waarom willen we iets ondernemen?

Uitvoering van een CSL-project

Doel

Na een lange voorbereiding is het moment van de uitvoering eindelijk aangebroken. Ook in deze stap helpen methodes en tools de leerlingen hun CSL-projecten goed te structureren en uit te voeren.

Tips en informatie over de suggesties voor leerkrachten en de tools

S1 Methodes voor planning en uitvoering

Deze methodes helpen de leerlingen om ideeën te verzamelen. Zo kunnen ze hun prioriteiten bepalen en de wekelijkse taken plannen. De leerkracht moet de klas regelmatig trainen in het gebruik van deze methodes, zodat de leerlingen ze zelfstandig leren toe te passen.

R1 Mijn CSL-taakplan

In het taakplan staan de verschillende werkfasen en -stappen van het CSL-project opgesomd en krijgen de leerlingen een totaalbeeld van hun project. De opmaak van het taakplan is dus een eerste belangrijke reflectieoefening die de leerlingen helpt om zich bewust te worden van de verschillende onderdelen van een CSL-project. De ervaring leert dat dit vaak een moeilijke opdracht is die een zekere vaardigheid tot abstractie vereist. De rol van de leerkracht bestaat erin om de leerlingen te begeleiden en ondersteunen bij het uitwerken van deze plannen.

Het overzichtsplan waarin de verschillende taken worden weergegeven, kan uitvergroot worden en goed zichtbaar in de klas worden opgehangen.

Overzicht van de suggesties voor leerkrachten en de tools

S1 Methodes voor planning en uitvoering

R1 Mijn taakplan

Criteria van CSL

Reële behoefte	Aanpassing van het curriculum	Reflectie	Deelname van de leerlingen	Engagement buiten de schoolomgeving	Erkenning en afsluiting
			X		

S1 Methodes voor planning en uitvoering

Het kan moeilijk zijn om op basis van de verschillende werkfasen prioriteiten te stellen en om de uit te voeren taken chronologisch te ordenen. Welke taak moet onmiddellijk worden uitgevoerd? Welke taken kunnen nog wachten?

Aan de hand van volgende methodes leer je prioriteiten te stellen en de juiste beslissingen te nemen.

Methode 1: de flexibele notitiemuur¹⁹

Doel: op de flexibele notitiemuur kunnen alle ideeën voor een project verzameld worden, gerangschikt, geordend op prioriteit. Ook de deadlines voor de verschillende taken kunnen aan bod komen.

Materiaal: prikbord, blaadjes papier

IDEEËN VERZAMELEN

Noteer alle ideeën eerst in de vorm van sleutelwoorden op papier (één idee per blad) en hang deze aan het prikbord, krijtbord of aan de muur.

IDEEËN RANGSCHIKKEN

Rangschik en groepeer de ideeën naargelang de inhoud en het onderwerp. Hang alle blaadjes met identieke of gelijkaardige woorden bovenop elkaar of bevestig ze tegenover de andere blaadjes. Dit is een belangrijke stap om orde te scheppen en prioriteiten te stellen.

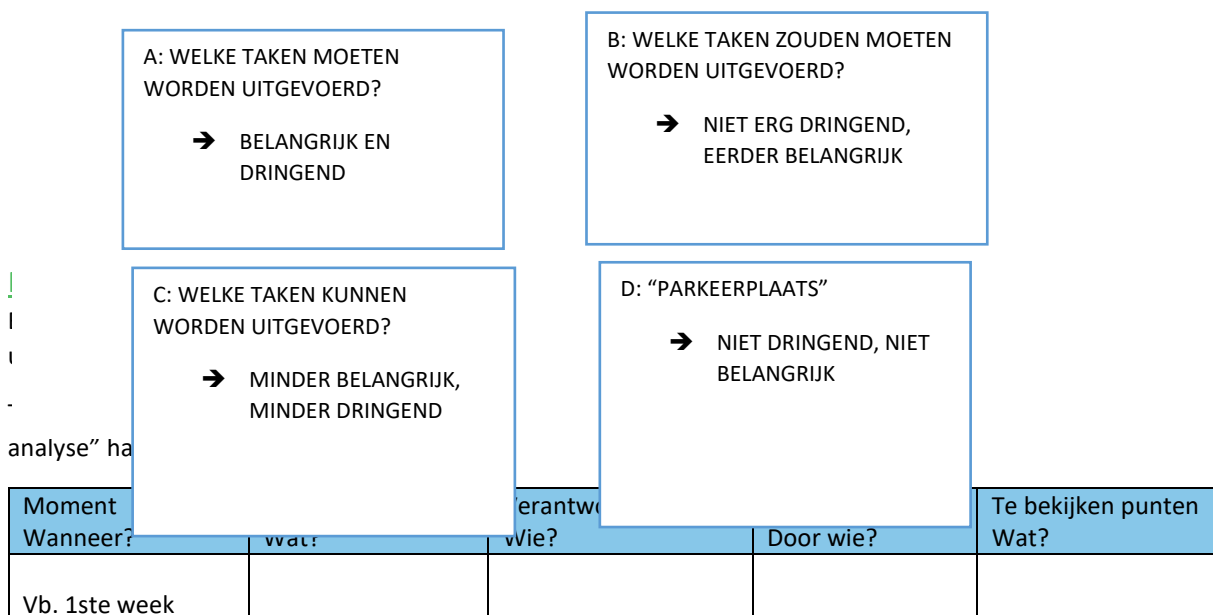
Methode 2: ABC-analyse

Vertreksituatie: tijdens de uitwerking van je CSL-project zal het in het begin moeilijk zijn om te weten waar te starten en op welke punten de nadruk gelegd moet worden.

Doel: de ABC-analyse helpt je de initiatieven, subtaken of werkweken te plannen en structureren.

Benodigd materiaal: affiche

Maak een lijst van de uit te voeren taken en orden ze vervolgens naargelang hun belang en dringendheid:

¹⁹Theodor-Heuss-Kolleg, Handbuch: Initiativkochbuch, Engagement selbst gemacht, 2e édition.

²⁰ Seifert A., Zentner S., Nagy F., Praxisbuch Service-Learning, Beltz Verlag, Weinheim et Bâle, 2019.

Fase 4: Erkenning en afsluiting

Doel

Erkenning krijgen na een werk dat goed is uitgevoerd, is een fundamentele behoefte.

Erkenning en feedback kunnen belangrijke leerprocessen bij jongeren op gang brengen. Zo krijgen ze de kans om hun persoonlijkheid te ontwikkelen en hun identiteit te versterken. “Identiteit” is het idee en bestaan van een permanente en stabiele persoonlijkheidskern.²¹

Doelgerichte tussentijdse evaluaties en de erkenning van het gedane werk op het einde van het CSL-project beïnvloeden ook merkbaar de zelfredzaamheid van de leerlingen.

De commentaren van de leerkracht, van de externe partner of andere personen uit het maatschappelijke leven (bijvoorbeeld de burgemeester) die op gepaste wijze de inspanningen erkennen, zorgen ervoor dat leerlingen zich bewust worden van hun eigen succes. CSL-projecten kunnen dus een belangrijke link vormen tussen de microkosmos van de school en de buitenwereld: aan het voorbereidende werk op school en de persoonlijkheid van de leerlingen wordt tijdens het engagement waarde toegekend. Omgekeerd fungeert de erkenning van de leerkracht voor de leerlingen als beloning voor de uitgevoerde taken in het kader van hun engagement.²²

Tips en informatie bij het materiaal

Het volgende deel van ons pedagogisch dossier bevat suggesties voor de leerkracht om het project waardevol af te sluiten. Aan de leerlingen wordt gevraagd om hun initiatief te beoordelen en de balans op te maken. Bovendien bevat het pedagogisch dossier ideeën en modellen voor certificaten met als doel om het engagement van de leerlingen te erkennen. Een slotmoment dat de leerlingen, leerkrachten en partners samenbrengt, heeft een duurzame impact op de groei van de leerlingen als democratische burgers en op de tevredenheid van alle betrokken partijen. Waardering en erkenning zijn niet alleen van belang voor de leerlingen, maar ook voor de leerkrachten en de betrokken partner.

De resultaten van volgende reflectiemethodes kunnen ook klassikaal worden voorgesteld en/of besproken worden tijdens een finale reflectiesessie:

- Het project als een rollercoaster (fase 5 van de versterking van het team: R2)
- CSL-dagboek (fase 5 van de zelfevaluatie van de leerlingen: R2)
- Overzicht van je vaardigheden (fase 5, democratische vaardigheden: R3)
- Reflectiemethode met de schietschijf (fase 5, democratische vaardigheden: R4)

Overzicht van de suggesties voor leerkrachten en de tools

S1 Ideeënbus en voorbeelden van een waardevolle afsluiting van het project

S2 Leerlingencertificaat I

S3 Leerlingencertificaat II

S4 Balans opmaken volgens de reflectiemethode met de schietschijf: suggesties voor de leerkracht

R1 Balans opmaken volgens de reflectiemethode met de schietschijf: materiaal voor de leerlingen

R2 Checklist: balans van ons participatieproject

R3 Gemeenschappelijke reflectie en evaluatie

R4 Een bedankbrief opstellen voor de externe partner

²¹ Brosche H., Wie Wertschätzung in der Schule Wunder wirkt, Cornelsen, Berlin, 2017.

²² www.servicelearning.de

Criteria van CSL

Reële behoefte		Aanpassing van het curriculum	Reflectie	Deelname van de leerlingen	Engagement buiten de schoolomgeving	Erkenning en afsluiting
			X			X

S1 Ideeënbus en voorbeelden van een waardevolle afsluiting van het project²³

- waardering en dankwoord;
- afscheid nemen: slotevenement van het project met een gemeenschappelijke evaluatie en een presentatie van de leerlingen in aanwezigheid van alle deelnemers;
- eindreflectie met alle deelnemers;
- organisatie van een gemeenschappelijke slotceremonie met de externe partners (zie voorbeeld);
- de projecten bekendmaken binnen de scholengemeenschap en bij het grote publiek (bijvoorbeeld via de schoolkrant, sociale media, de lokale of nationale pers);
- documentatie verzamelen om het project te laten voortbestaan (bijvoorbeeld een fotoalbum, portfolio, video);
- ceremonie waarop de leerlingen hun certificaat overhandigd krijgen (zie voor modellen S2 en S3).

Voorbeelden van slotceremonieën

In het kader van een CSL-project in samenwerking met een rust- en verzorgingstehuis hebben de leerlingen de bewoners uitgenodigd in de schoolkantine, voor een ontbijt op basis van producten uit de eerlijke handel. De leerlingen hebben de verhalen voorgelezen die ze over hun engagement hadden geschreven en hebben films en video's laten zien. Vervolgens hebben de aanwezigen allemaal samen een rondleiding gekregen in het schoolgebouw.

Na afloop van een ander CSL-project, in samenwerking met de Dienst voor natuur- en bosbeheer, zijn de leerlingen samen met de boswachter naar het bos getrokken en hebben ze er de nestkastjes opgehangen die ze samen hadden gemaakt. Daarna hielden ze een barbecue rond een kampvuur.

Na een derde CSL-project in samenwerking met een lokaal museum hebben de betrokken leerlingen hun werk tijdens een vernissage voorgesteld. Niet alleen de deelnemers aan het project waren aanwezig, maar ook heel wat lokale politieke verantwoordelijken. Zij hebben de leerlingen gefeliciteerd met hun werk. Er werden drankjes en hapjes geserveerd.

²³ Seifert A., Zentner S., Nagy F., Praxisbuch Service-Learning, Beltz Verlag, Weinheim et Bâle, 2019.

S2 Leerlingencertificaat I

De certificaten erkennen het werk van de leerling en hebben een duurzame waarde. De leerlingen moeten hun certificaat in hun persoonlijke portfolio bewaren zodat ze op een later moment de opgedane ervaringen en verworven vaardigheden kunnen bewijzen.

Modelcertificaat 1 (heel gedetailleerd):

<p>Voorbeeldcertificaat</p> <p>Community Service Learning</p> <p>..... heeft van oktober 20... tot juni 20.. deelgenomen aan het Community Service Learning-project van school ... .</p> <p>Het project vond plaats in het kader van het vak "projectbeheer" en is gebaseerd op <i>Community Service Learning</i>. Deze methode combineert de verwerving en versterking van vaardigheden en professionele kennis met een engagement binnen de gemeenschap. De jongeren verbreden op deze manier hun kennis en knowhow en leren hoe belangrijk het is om zich in te zetten voor het gemeenschappelijk welzijn en voor een zaak van algemeen nut. Zo kunnen ze ook hun sociale en democratische vaardigheden ontwikkelen.</p> <p>Tijdens het project heeft ..... zich ingezet voor vzw Millen van de gemeente Beckerich en heeft de leerling bijgedragen aan de herinrichting van het lokale ambachtelijke museum, in samenwerking met vrijwilligers (senioren) uit de streek. Eveneens in dit kader heeft de groep van ..... audiobestanden gecreëerd voor de bezoekers van het museum die kostbare informatie verschaffen over de werking van de oude molen.</p> <p>.... heeft zijn of haar kennis over de situatie over werk en tewerkstelling in Luxemburg dus sterk uitgebreid. Dit thema wordt ook behandeld in het vak politieke economie. De leerling heeft het werk en de beroepen van vroeger leren kennen, heeft de tertiaire sector in Luxemburg sinds 1970 geanalyseerd en gereflecteerd over het werk van de toekomst. Bovendien heeft hij of zij ervaring opgedaan op het vlak van projectbeheer en zijn of haar communicatie- en samenwerkingsvaardigheden verbeterd door voortdurend in contact te staan met de verantwoordelijken van vzw Millen.</p> <p>Doordat ..... heeft samengewerkt met een lokale vereniging heeft ..... de school regelmatig verlaten en de eigen democratische vaardigheden verbeterd. Het intergenerationele project gaf de leerling de kans om empathie te ontwikkelen voor de senioren die hij of zij ontmoette en heeft hem of haar voortgang doen boeken op het vlak van persoonlijke vaardigheden.</p> <p>....., we feliciteren je met je engagement en bedanken je van harte.</p> <p>Handtekeningen School, externe partner</p>

S3 Leerlingencertificaat II

<p>Certificaat</p> <p>Community Service Learning</p>
--

[naam van de leerling] heeft van ... tot ... [data invullen] deelgenomen aan het *Community Service Learning*-project met de naam ..... [naam van het project invullen].

In het kader hiervan heeft [naam van de leerling] [voorbeeld: regelmatig samen met de bewoners van het rust- en verzorgingstehuis deelgenomen aan gesprekken over de rechten van de vrouw en het werk van vrouwen vroeger en nu].

Gestimuleerde vaardigheden

[bijvoorbeeld]

Democratische vaardigheden: gespreksvaardigheid en bereidheid tot dialoog, empathie, verandering van perspectief

Professionele vaardigheden: de vrouw op de arbeidsmarkt rond 1950, tools voor projectbeheer

[Naam van de leerling], we feliciteren je en zeggen

BEDANKT [naam van de leerling]

Handtekeningen: externe partner en school

S4 Balans opmaken volgens de reflectiemethode met de schietschijf

De reflectiemethode met de schietschijf heeft als voordeel dat ze een goed overzicht biedt van de verschillende onderwerpen van het project waarover gereflecteerd kan worden. De methode vraagt dus weinig voorbereiding of materiaal. Als algemene regel geldt dat deze methode wordt gehanteerd aan het eind van het project of na een bepaald projectonderdeel.

Duur: 10 minuten

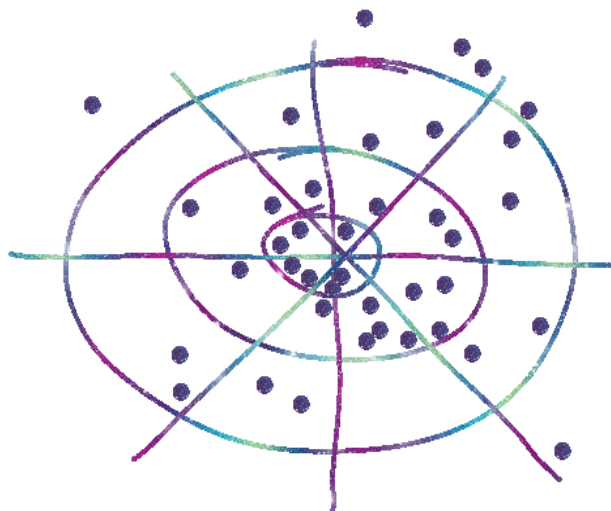
Aantal deelnemers: onbeperkt

Materiaal: flipchart, pennen, stickertjes

Voorbereiding: teken een schietschijf op een groot stuk papier (bijvoorbeeld het blad van een flipchart). De schietschijf kan onderverdeeld worden in vier of acht reflectieonderwerpen (zie figuur). De deelnemers krijgen acht sticker(tje)s die ze later zullen aanbrengen. De leerlingen kunnen de reflectiemethode met de schietschijf ook individueel toepassen en deze reflectie achteraf aan hun dossier toevoegen.

Uitvoering: vraag aan de deelnemers om de reflectie-onderwerpen op de schietschijf te beoordelen. De plaats waar ze hun stickertjes aanbrengen, hangt af van de mate waarin ze akkoord gaan (eerder akkoord of eerder niet akkoord) met een stelling. Als ze akkoord gaan met de stelling, plaatsen ze de stickertjes in de roos van de schietschijf. In het tegenovergestelde geval wordt het stickertje verder van de roos geplakt.

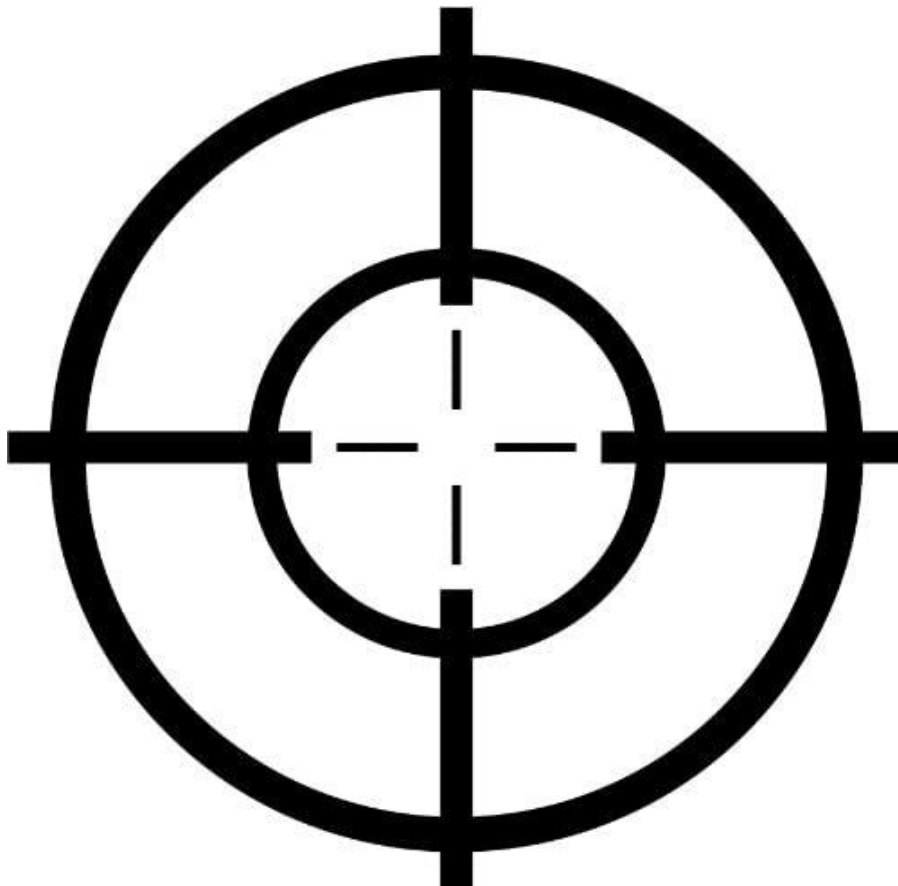
Nadeel: alleen ja-nee-vragen zijn mogelijk. De reflectiemethode met de schietschijf laat dus alleen toe de trends in verband met de verschillende reflectieonderwerpen te bepalen, maar geeft geen informatie over waarom iemand bijvoorbeeld een kritische positie inneemt. Om een project te kunnen aanpassen moet er bijvoorbeeld individueel aan de deelnemers worden gevraagd op welke punten ze kritiek hebben en wat hun suggesties zijn om deze te verbeteren.

R1 Balans opmaken volgens de reflectiemethode met de schietschijf

Voor de leerlingen: reflectieonderwerpen voor een CSL-project

1. Mijn groep en ik hadden het niet moeilijk om meteen een interessant onderwerp te bepalen.
2. We hadden geen problemen om een partner voor de samenwerking te vinden.
3. Over het algemeen is het groepswerk soepel verlopen.
4. De communicatie binnen de groep / met de leerkrachten / met de partner is vlot verlopen.
5. Onze groep was altijd goed voorbereid.
6. De principes waarover de groepsleden het eens waren, zijn altijd goed gerespecteerd.
7. De leerkracht heeft ons gedurende het hele project goed begeleid.
8. De leerkracht was altijd beschikbaar, zelfs buiten de lessen.

R2 Checklist: balans van het participatieproject

Leg volgende vragen voor aan de leerlingen, als richtlijn voor hun eindpresentatie of om onderling te bespreken tijdens een reflectiesessie.

- ✓ Wat is er goed verlopen?
- ✓ Hoe tevreden ben ik met het resultaat?
- ✓ Hoe tevreden ben ik over het tijdsbeheer en de uitvoering van de taken? Is alles inderdaad verlopen zoals voorzien?
- ✓ Wat heb ik bijzonder geapprecieerd?
- ✓ Wat was mijn favoriete moment of mijn favoriete ervaring van het hele project?
- ✓ Wat is er minder goed verlopen en wat kan de volgende keer verbeterd worden?
- ✓ Wat heeft me geholpen of verhinderd om de verschillende taken te vervullen?
- ✓ In welke situatie voelde ik me op mijn gemak, in welke situatie niet?
- ✓ Welke nieuwe kennis, competenties en vaardigheden heb ik verworven?
- ✓ Hoe kan ik het groepswerk, met andere woorden de samenwerking binnen de groep, beoordelen?
- ✓ Wat was mijn bijdrage om het groepswerk goed / minder goed te doen verlopen?
- ✓ Welke talenten heb ik bij mezelf ontdekt tijdens dit project?
- ✓ Heeft mijn engagement een duurzame impact of reële invloed op de maatschappij?
- ✓ Wil ik me in de toekomst opnieuw engageren?
- ✓ Zie ik andere mogelijkheden om ons project te ontwikkelen, en indien ja, waar dan?
- ✓ Welke tips kan ik geven voor de nieuwe CSL-projecten van volgend jaar?

Andere mogelijkheid: de leerlingen zitten in een kring, ze bespreken en reflecteren over de goede en slechte ervaringen die ze hebben opgedaan tijdens het CSL-project. De leerkracht zet een mooie schatkist (bijvoorbeeld met goudfolie erover) en een oude prullenbak midden in de kring. Welke schatten nemen de leerlingen met zich mee en welke ervaringen gooien ze het liefst in de prullenbak?

De leerlingen noteren hun goede en slechte ervaringen en herinneringen individueel op stukjes papier. De papiertjes met de mooie herinneringen gaan in de schatkist, de slechte herinneringen worden symbolisch in de prullenbak gegooid.

R3 Gemeenschappelijke reflectie en evaluatie

Beantwoord schriftelijk onderstaande vragen. Werk eerst individueel. Bespreek daarna je antwoorden met je groep en maak samen een affiche. Stel die affiche voor aan de rest van de klas.

1. Stel je *Community Service Learning*-project kort voor.

---

2. Vond je het project leuk?

---

3. Welke competenties en kennis heb je tijdens het project kunnen uitbreiden? Noem de schoolvakken waarvan de inhoud je kan helpen bij de uitvoering van je project.

---

4. Helpt je CSL-project bij je professionele oriëntatie? Leg uit waarom wel of niet.

---

5. Ben je tevreden over het werk van je groep?

---

6. Welke indrukken en kennis heb je dankzij het CSL-project verworven die je je nog lang zal herinneren?

---

7. Wat heeft tot nu toe de grootste indruk op je gemaakt tijdens de uitvoering van je CSL-project (zowel positief als negatief)?

R4 Woord van dank aan de betrokken partner

Beste leerlingen,

Jullie staan op het punt om je CSL-project af te ronden. Voor dit project heb je je gericht op actie en het aanpakken van problemen, en je hebt heel wat interessante indrukken opgedaan.

Daarnaast heb je de kostbare ondersteuning gekregen van mensen zonder wie het project nooit tot stand was kunnen komen. Ook je externe partners verdienen dus waardering en erkenning.

Tijdens een gemeenschappelijke slotceremonie kan je die partners de laatste keer spreken en afscheid van hen nemen.

Je kan ook een dankwoord opstellen en dit naar je partners sturen.

Dat kan (onder meer) uit volgende elementen bestaan:

- inleiding,
- bedankje,
- indrukken die je hebt opgedaan tijdens de uitvoering van het project,
- de dingen die je hebt geleerd,
- de dingen die je het meest geapprecieerd hebt,
- wat je je partner toewenst voor de toekomst.

Taak:

Schrijf een oprecht en waardevol dankwoord waarin je bovenstaande elementen verwerkt.

Fase 5: Reflectie

Doel

“We leren niet uit onze ervaringen, we leren uit onze reflecties op deze ervaringen.” (John Dewey, 1933)

Reflectie speelt een cruciale rol in elk CSL-project en vormt de gemene deler tussen het engagement, het leren en het groepswerk. De *Community Service Learning*-methode biedt talrijke mogelijkheden om reflectie door de leerlingen aan te moedigen. Maar in welke context of op welk moment is reflectie mogelijk binnen een CSL-project?

Voor fase 5 onderscheiden we eerst drie verschillende reflectiedomeinen:

- reflectie over het groepswerk (fase 5: S1, S2);
- reflectie over de ervaringen, de ontwikkeling van competenties en de zelfevaluatie van de leerlingen (fase 5: S1-S3, R1, R2);
- reflectie "In hoeverre kan ik mijn CSL-project democratisch noemen?" (fase 5: democratische vaardigheden S1, R1-R4).

Andere suggesties en methodes voor reflectie in het pedagogisch dossier:

- fase 1 “Engagement onder de loep”: reflectie over het engagement, democratisch bewustzijn en sociale verantwoordelijkheid;
- fase 2 “Waarom ben ik goed?": reflectie over talenten, troeven, zwaktes en belangen;
- fase 3 “Inleidende methodes om een thema te bepalen”: reflectie over de modellen en waarden;
- fase 4 “Erkenning en afsluiting”: reflectie in de vorm van een terugblik op en afsluiting van het CSL-project.

Hoe kunnen we deze reflectie aanpakken?²⁴

Alleen dankzij goed georganiseerde reflectiesessies kan een CSL-project ook echt waardevol worden. Deze aanpak vereist:

- Tijd

De evaluatie van het project is een belangrijke stap en een centraal element voor de kwaliteit van CSL-projecten. Hier is dus absoluut voldoende tijd voor nodig, zowel voor de leerkracht als voor de leerlingen. De leerkracht beslist welke methodes er gebruikt worden op de verschillende reflectieniveaus. De denkoefening kan ook plaatsvinden tijdens het globale traject. Vraag bijvoorbeeld dat de groepjes elke week feedback geven en moedig hen aan om de aantekeningen in hun CSL-dagboek met de rest van de klas te delen. We raden ook aan om elke twee à drie weken een reflectiesessie in te plannen.

- Verschillende methodes

Ook de keuze van de methodes is van groot belang. Wissel af en let op de mate van gedetailleerdheid en oprechtheid waarmee de leerlingen antwoorden. Zorg ook voor voldoende variatie in de werkmethodes. Reflectie kan individueel gebeuren, in dialoog met anderen, in kleine groepjes of met de hele klas. Vooral coöperatieve leermethodes zijn bijzonder geschikt voor een denkoefening met de hele groep. In dit deel van het dossier vindt u talrijke tools en verschillende methodes.

- Een nieuwe rol als lesgever

Blijf uzelf, wees authentiek en vertel over eigen ervaringen. Zo worden de leerlingen aangemoedigd om zich open te stellen, bereiken de gesprekken het vereiste detailniveau en wordt het leerproces in gang gezet. Wees klaar om de traditionele rol, die van leerkracht, te laten vallen en een andere relatie met de leerlingen aan te gaan.

²⁴ Seifert A., Zentner S., Nagy F., Praxisbuch Service-Learning, Beltz Verlag, Weinheim et Bâle, 2019.

Reflectie over het groepswerk

Doel

“Oefening baart kunst!": om in groep te werken en te reflecteren, is heel wat training nodig. Volgende tools helpen de leerkrachten om het groepswerk en de groepsdynamiek beter te beoordelen, om conflicten en problemen te herkennen en geschikte oplossingen te vinden.

Tips en informatie over de suggesties voor leerkrachten

S1 Team-O-Meter

De Team-O-Meter is een makkelijke, snelle methode om het werk binnen de groep regelmatig te evalueren. De tool zorgt er ook voor dat beginnende conflicten vroegtijdig worden opgemerkt. De Team-O-Meter helpt leerlingen om zich bewust te worden van hun zwakke punten en om realistische doelen voor de groep vast te leggen. Dit bevordert de samenwerking binnen de groep en verbetert het werkproces.

S2 Het project als een rollercoaster

Net zoals de Team-O-Meter moet deze tool expliciet en met de hele klas worden geoefend en kan hij vervolgens op diverse manieren worden gebruikt. Als de leerlingen beide methodes kennen, kan de leerkracht ze ook gebruiken voor snelle checks.

Overzicht van de suggesties voor leerkrachten

S1 Team-O-Meter

S2 Het project als een rollercoaster

Criteria van CSL

Reële behoefte	Aanpassing van het curriculum	Reflectie	Deelname van de leerlingen	Engagement buiten de schoolomgeving	Erkenning en afsluiting
		X	X		

R1 De Team-O-Meter

Het succes van je CSL-project hangt in grote mate af van het werk dat door je groep doet. Maar wat is dat precies, een doeltreffend team? Kan een groepje personen automatisch een team worden genoemd?

Een groep wordt niet automatisch gevormd, maar moet uitgaan van waardevolle relaties en een gemeenschappelijk doel nastreven. Dat vraagt tact, geduld, empathie en energie. Voordat je van een groep kan spreken die goed werkt, moet die groep verschillende ontwikkelingsfases doorlopen:

De Team-O-Meter:

- +4: Topteam: alle groepsleden kennen de individuele en gemeenschappelijke doelen. Ze gebruiken hun competenties en tools zo goed mogelijk om deze te bereiken en staan voortdurend met elkaar in contact.
- +3: Team: het werk binnen de groep wordt verdeeld naargelang de persoonlijkheid en competenties van elk groepslid. Beslissingen worden gezamenlijk genomen.
- +2: Gemeenschap: de waarden en doelen worden samen uitgewerkt. Iedereen wordt serieus genomen.
- +1: Groep: één of twee mensen leggen de groepsdoelen vast.
- 0: Verzameling: de groepsleden hebben totaal geen onderlinge contacten. Ze streven hun eigen doelen na. De doelen van de groep en de beslissingen zijn niet duidelijk.

Zelftest: zo werk ik in groep.

- Ik voer de taak samen met de groep uit.
- Ik ben goedgehumeurd.
- Ik deel mijn kennis.
- Ik luister naar de anderen.
- Ik doe mee wanneer er gemeenschappelijke beslissingen worden uitgevoerd.
- Ik draag mee de verantwoordelijkheid wat het resultaat betreft.

In een team krijg je te maken met verschillende mensen die elk andere overtuigingen en talenten hebben. In veel gevallen wordt dit binnen de groep amper besproken, omdat mensen van het idee vertrekken dat de anderen belang hechten aan dezelfde elementen en dat ze dezelfde doelen delen. Maar vaak is dat niet het geval. En vaak staan de groepsleden hier pas bij stil wanneer er misverstanden of conflicten zijn opgedoken.

Daarom is het belangrijk om open en eerlijk over het project te praten, de doelen vast te leggen en de samenwerking binnen het team te structureren.

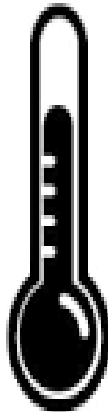
Hoe werken we in team?²⁵

Doel: evaluatie en verbetering van het groepswerk

Materiaal: elke leerling heeft een blad papier en een pen nodig.

Alle groepsleden kennen de afbeelding van de Team-O-Meter.

Elk groepslid bekijkt waar het eigen team zich bevindt op de schaal van de Team-O-Meter.

istockphoto.com • 640686036

Taak:

1. Vergelijk jullie beoordelingen en bespreek ze met de groep.
2. Hebben alle groepsleden dezelfde beoordeling gemaakt? Zo nee, waarom niet?
3. Denk na over een strategie om als groep het hoogste niveau (+4) op de Team-O-Meter te bereiken.
4. Je kan deze methode regelmatig toepassen om de evolutie van je team op te volgen.

---

²⁵Theodor-Heuss-Kolleg, Handbuch: Initiativkochbuch, Engagement selbst gemacht, 2e édition.

R2 Het project als een rollercoaster²⁶

Doel: evaluatie en verbetering van het groepswerk

Materiaal: elke leerling heeft een blad nodig met daarop een tekening van een rollercoaster en iets om te schrijven.

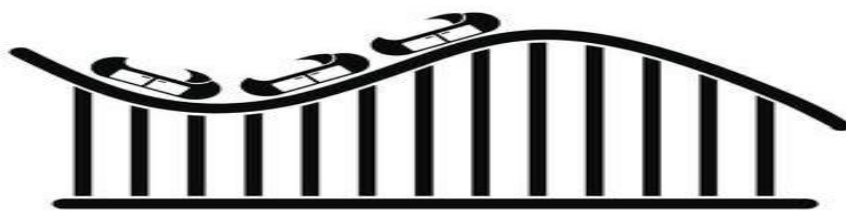
De relaties tussen groepsleden kennen soms hoogtes en laagtes die veel weghebben van de hoogste en laagste punten van een rollercoaster. Ook in de uitvoering van een CSL-project is er sprake van hoogtes en laagtes. Het hele proces van samenwerken binnen de groep verloopt volgens verschillende fases, gekenmerkt worden door verschillende groepsdynamieken en die we al hebben voorgesteld. Deze dynamieken zijn gebaseerd op het ontwikkelingsmodel van Bruce Tuckman²⁷:

- **Fase van de vorming en opstart:** voorpret en sceptische houding, creativiteit en diepgaande discussies, hoge verwachtingen en algemene onzekerheid: een waaier aan tegenstrijdige gevoelens kenmerkt deze fase. In deze fase worden de taken en gemeenschappelijke doelen verhelderen, net zoals de rollen en de communicatieregels.
- **Fase van de spanningen en conflicten:** het werk binnen de groep gaat van start. Al snel duiken obstakels op het vlak van de planning en conflicten op. Ook de context is een uitdaging voor de groepsleden. Examens, vakanties en liefdesavonturen vragen heel wat tijd.
- **Fase van de normalisering en regulering:** zodra de conflicten onschadelijk zijn gemaakt en zijn opgelost, volgt er algemene rust. De groep komt op de eerste plaats, de identificatie met het gemeenschappelijke doel wordt sterker.
- **Uitvoering – de werkfase van het engagement in strikte zin:** de intensiteit van het werk en het engagement schakelen een versnelling hoger. De groep probeert controle te krijgen over het proces. Ze is erg op zichzelf gericht en geniet van het gevoel om collectief een doel te bereiken.

Duid op de rollercoaster aan in welke fase je groep zich volgens jou op dit moment bevindt.

Verklaar je inschatting en bespreek de resultaten met de andere groepsleden. Denk nu samen na over hoe je het groepswerk kan verbeteren.

Andere mogelijkheid: de tool “Het project als een rollercoaster” kan ook gebruikt worden voor de eindreflectie.

²⁶ Schmidt Heike, Uhl Volker, YOU:SFUL Toolbox, BürgerStiftung Hamburg, Hambourg, avril 2020

²⁷ Dorlöchter, H. et al. : Phoenix. Der etwas andere Weg zur Pädagogik. Ein Arbeitsbuch, volume 1, Paderborn : Ferdinand Schöningh, 2000, pp. 222-224.

Reflectie en zelfevaluatie van de leerlingen

Doel

Denkoefeningen spelen een cruciale rol in elk CSL-project en zijn de gemene deler van het engagement en het leerproces. In het hectische dagelijkse leven op school worden denkoefeningen over de leerinhouden en opgedane ervaringen vaak verwaarloosd. Het is daarom uiterst belangrijk dat de leerkracht goed gestructureerde reflectiesessies plant, dat hij of zij de leerlingen regelmatig informeert over het belang van dit metaniveau, hen motiveert en hen begeleidt om de nodige afstand en het verband te zien tussen wat ze hebben beleefd, wat ze hebben geleerd en hoe ze dit aanvoelen²⁸. Wanneer leerlingen hun ervaringen regelmatig optekenen in het CSL-dagboek, kunnen ze hun gedachten vastleggen en zullen ze de reflectie in de rush van de dagelijks routine niet zo snel uit het oog verliezen.

Tips en informatie bij de tools

S1 Overzicht van je vaardigheden

Aangezien de *Community Service Learning*-methode het scharnier vormt tussen onderwijs en democratie, spelen sociale en democratische vaardigheden een cruciale rol in elk CSL-project. Deze competenties moeten daarom regelmatig onder de loep worden genomen.

S2 Denkoefening over ons CSL-project

Door reflectiemethode S2 toe te passen komen vaak interessante en authentieke gesprekken op gang.

S3 Hoofd, hart, handen en voeten

De methode "Hoofd, hart, handen en voeten" moedigt kinderen, jongeren, maar evengoed volwassenen aan om na te denken en te communiceren.

R1 Denkoefening over mijn CSL-project

Tool R1 helpt leerlingen bij hun zelfevaluatie.

R2 Mijn CSL-dagboek

Wanneer leerlingen een CSL-dagboek bijhouden, kunnen ze de ervaringen noteren die ze opdoen tijdens hun project. Het staat de leerkracht natuurlijk vrij om te beslissen hoe en in hoeverre de dagboekmethode klassikaal wordt toegepast. Anderzijds zijn de richtlijnen en aanwijzingen van de leerkracht, die bepalen hoe diepgaand de aantekeningen in het dagboek zullen zijn, in deze context heel belangrijk.

In tegenstelling tot privédagboeken (die een intiëmer karakter hebben) kan de leerkracht besluiten om de CSL-dagboeken van de leerlingen ter beschikking te stellen van anderen (bijvoorbeeld van de leerkrachten of partners). Via het CSL-dagboek kan de leerkracht de vooruitgang van de leerlingen in het kader van hun project beoordelen. Maar de aantekeningen bieden ook een inkijk in de houding en mindset van de leerlingen. De methode vereist dus eerlijkheid, een weloverwogen benadering en respect van beide partijen.

²⁸ Seifert A., Zentner S., Nagy F., Praxisbuch Service-Learning, Beltz Verlag, Weinheim et Bâle, 2019.

Overzicht van de suggesties en tools

S1 Overzicht van je vaardigheden

S2 Denkoefening over ons CSL-project

S3 Hoofd, hart, handen en voeten

R1 Denkoefening over mijn CSL-project

R2 Mijn CSL-dagboek

Criteria van CSL

Reële behoefte	Aanpassing van het curriculum	Reflectie	Deelname van de leerlingen	Engagement buiten de schoolomgeving	Erkenning en afsluiting
		X	X		

S1 Overzicht van je vaardigheden²⁹

Voordat het CSL-project van start gaat, stelt de leerkracht in begrijpelijke taal de leerlingen een selectie voor van sociale vaardigheden, maar ook van andere belangrijke vaardigheden die in het curriculum vervat zitten.

De leerkracht schrijft deze competenties op een grote affiche en hangt die op in het klaslokaal. Elke week moeten de leerlingen zichzelf beoordelen met groene, gele en rode stickertjes: wat beheers ik al goed? Wat beheers ik nog niet goed? Wat beheers ik helemaal niet?

Zo kan de leerkracht hier rekening mee houden en de ontwikkeling van de leerlingen voortdurend opvolgen.

Andere mogelijkheid:

De klas stelt zichzelf één sociaal doel per week. De leerlingen onderzoeken klassikaal waarom deze sociale competentie belangrijk is en hoe ze kunnen weten of ze deze competentie correct toepassen.

Het sociale doel wordt op een affiche geschreven en de leerlingen maken er aantekeningen bij. Ook de manieren om dit doel in te vullen worden genoteerd, en het verschil tussen “woorden” en “daden” wordt geanalyseerd. De leerkracht baseert zich altijd op dit schema. De leerling moet zelf een beeld krijgen van het gedrag dat vereist is om de competentie te kunnen ontwikkelen. Op het einde van de week beoordelen de leerlingen in welke mate ze er met de groep in geslaagd zijn om dit sociale doel te bereiken.

Voorbeeld:

Doel: constructief met elkaar communiceren	
Woorden: hoe praat ik?	Daden: wat doe ik?
Ik praat met zachte stem. Ik geef op vriendelijke wijze kritiek.	Ik houd visueel contact. Ik luister actief.

Voorbeelden van sociale vaardigheden

- constructief communiceren,
- zich goed gedragen,
- elkaar ondersteunen, elkaar helpen en vooruitgang boeken,
- de verantwoordelijkheid opnemen voor de hele klas,
- conflicten op rechtvaardige wijze oplossen.

Sociale vaardigheden effenen de weg voor democratische vaardigheden. Terwijl sociale vaardigheden vaak duidelijk worden in algemene contexten, komen democratische vaardigheden tot uiting in bredere maatschappelijke contexten. Dat komt doordat alle mensen in hun totaliteit en individualiteit niet alleen deel uitmaken van een groep, maar ook in verbinding staan met de maatschappij. Merk hierbij op dat democratische vaardigheden complex en abstract zijn. Het medebeslissingsrecht en de participatie van de leerlingen, maar ook het feit dat de school zich openstelt voor de buitenwereld kunnen anderzijds wel bijdragen tot de verwerving van deze vaardigheden. Een school die haar leerlingen betreft bij het nemen van beslissingen en die haar externe partners koestert, zet concrete stappen om van leerlingen verantwoorde burgers te maken.

Aangezien de *Community Service Learning*-methode een belangrijk element vormt voor burgerschapsonderwijs, spelen sociale vaardigheden, net zoals democratische vaardigheden, een centrale rol bij het uitwerken van elk CSL-project. Daarom moeten deze vaardigheden regelmatig in de klas aan bod komen.

²⁹ Brüning Ludger, Saum Tobias, Erfolgreich unterrichten durch kooperatives Lernen, Neue Deutsche Schule Verlagsgesellschaft, Essen, 2020.

S2 Denkoefening over ons CSL-project³⁰

De tafels en stoelen in de klas worden aan de kant geschoven. De leerkracht trekt, bijvoorbeeld met plakband, een lijn op de klasvloer. Aan de leerlingen wordt gevraagd om naast elkaar op de lijn te gaan staan.

Daarna leest de leerkracht enkele stellingen of vragen voor waarop je met ja of nee kan antwoorden. Wie akkoord gaat met een van die stellingen of vragen, zet een stap naar voren. Wie niet akkoord gaat, zet ze een stap naar achteren. Wie niet weet wat te antwoorden, blijft op de lijn staan.

1. Vind je je engagement leuk?
2. Heb je voldoende tijd voor je engagement?
3. Kan je je engagement makkelijk combineren met andere dingen in je leven (bijvoorbeeld school, een andere opleiding, je werk, gezin, vrienden, hobby's)?
4. Ben je bereid om je in de toekomst even intensief te engageren en kan je dit ook doen?
5. Kan je de tijd die nodig is voor je engagement flexibel organiseren en plannen?
6. Krijg je erkenning voor je engagement, bijvoorbeeld van je familie of vrienden?
7. Kan je vrij beslissen over wat je wil doen in het kader van je engagement?
8. Kan je dankzij dit engagement je kennis en vaardigheden uitbreiden?
9. Kan je via je engagement je belangen nastreven?
10. Denk je dat er behoefte is aan verandering in de uitwerking van je CSL-project?

Reflectie

Hoe voelde je je toen je een stap naar voren of naar achteren kon zetten?

Waar zou je jezelf nu het liefst willen plaatsen?

Wat zou je nu aan je project veranderen?

---

³⁰ <https://www.engagementlernen.de/demoversum/>

S3 Werkfiche: hoofd, hart, handen en voeten

Methodologisch kader

De methode “Hoofd, hart, handen en voeten” is een reflectieoefening die kan worden aangepast aan de verschillende fases van het CSL-project. Het is een goed idee om deze methode te gebruiken wanneer een of meerdere fases van het project zijn afgewerkt of na een bepaald sleutelmoment.

Uitvoering in de klas

Elke leerling krijgt een blad met daarop een silhouet. De leerkracht stelt de leerlingen een vraag waarover ze moeten nadenken.

Mogelijke vragen:

Hoe is de eerste dag van mijn project verlopen?

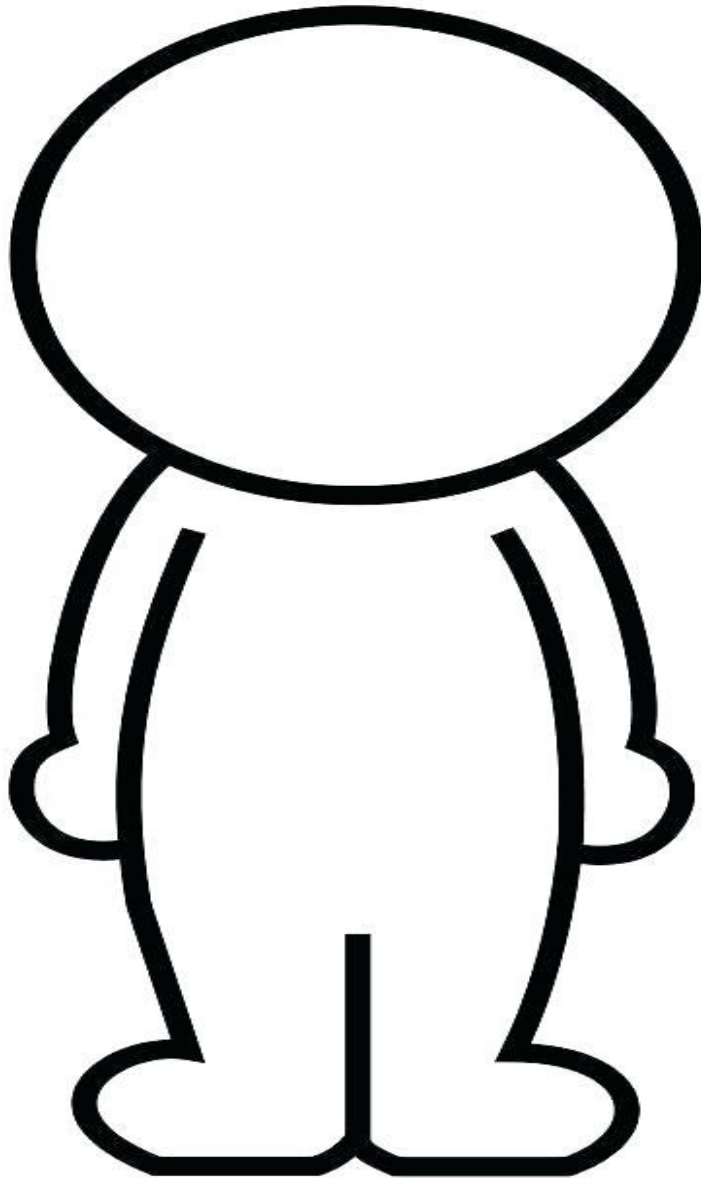
Hoe evalueer ik het globale resultaat van het project nadat het is afgerond?

De leerlingen noteren hun gedachten bij die vraag op de werkfiche met het silhouet. De verschillende lichaamsdelen van het silhouet vertegenwoordigen verschillende nuances:

- Hoofd: wanneer ik nadenk over het project / de vraag, wat komt er dan in me op? Welke gedachten heb ik nu? Welke vragen stel ik mezelf?
- Handen: wat heb ik al gedaan? Wat is er nu concreet gebeurd?
- Hart: hoe voel ik me? Wat voelde ik tijdens de uitwerking? Wat zijn mijn bezorgdheden?
- Voeten: wat zijn de volgende fases? Waar wil ik naartoe gaan? Wat zijn de tussenstappen?

Mogelijke variaties op de methode

De methode voor een individuele oefening, per twee of met de hele groep. Bij groepswork moet het silhouet groot genoeg zijn. Gebruik bijvoorbeeld een stuk behangpapier.

R1 Denkoefening over mijn CSL-project

Mijn sterke punten zijn:

Ik ben betrokken bij het project.

- waar   niet waar   ik weet het niet

Ik ben een volwaardig lid van de groep.

- waar   niet waar   ik weet het niet

Ik ben gemotiveerd.

- waar   een beetje waar   niet waar

Samen beslissingen nemen en participatie zijn belangrijk voor mij.

- waar   een beetje waar   niet waar

Ik neem actief en creatief deel aan de activiteiten van de groep.

- waar   een beetje waar   niet waar

Ik vind het fijn om me in te zetten en andere mensen of levende wezens te helpen.

- waar   een beetje waar   niet waar

Ik identificeer me met mijn project en mijn engagement.

- waar   een beetje waar   niet waar

Ik voel me verantwoordelijk voor het succes van het project.

- waar   een beetje waar   niet waar

Ik heb mijn dagboek regelmatig aangevuld.

- waar   een beetje waar   niet waar

Ik luister naar de suggesties van de externe partner.

- waar   een beetje waar   niet waar

R2 Mijn CSL-dagboek: gegevens vastleggen en je verbeelding de vrije loop laten

Je CSL-dagboek is jouw persoonlijke document. Hier kan je schriftelijk alle overwegingen en observaties vastleggen die in de loop van het project bij je opkomen. Je kan deze gedachten, ervaringen of conclusies noteren en er afbeeldingen aan toevoegen, of je kan symbolen gebruiken voor de taken, je ideeën of gevoelens.

Laat je verbeelding de vrije loop! Je CSL-dagboek is uiteindelijk niet alleen bedoeld als herinnering aan het project, maar zal je bij de zelfbeoordeling ook helpen om specifieke punten en thema's te identificeren die de basis vormen voor je evaluatie.

Mijn Community Service Learning-dagboek

Weekoverzicht: _____ (vul de periode in)

<p>Suggesties om het dagboek bij te houden:</p> <p>Planningsfase: check je SMART-doelen. Hoe beleef je het werken in groep?</p> <p>Fase van het engagement: wat heb je ervaren? Wat heeft het meeste indruk op je gemaakt? Wie heb je deze week geholpen? Wat was je mooiste ervaring? Welke situatie was moeilijk voor je? Wat heeft je aan het denken gezet? Welke kennis die je in de klas hebt verworven, heb je kunnen toepassen? Waarover zou je graag meer leren?</p> <p>Mijn indrukken van de week (schrijf, teken en voeg afbeeldingen en foto's toe)</p>		
Dit heb ik op school gedaan en geleerd:	Waar moet ik tegen de volgende keer aan denken? (huiswerk)	Mijn werkmethode:
		
Dit was makkelijk voor me:	Dit moet ik verbeteren:	Evaluatie van de groep:
		

Democratische vaardigheden

Doel

Democratische vaardigheden spelen een centrale rol in onze complexe, geglobaliseerde maatschappij. De *Community Service Learning*-methode versterkt deze vaardigheden op verschillende manieren. Onderstaande tools maken de leerlingen makkelijk vertrouwd met deze vaardigheden. Ze moeten zich bewust worden van deze democratische vaardigheden en nadenken over hun rol in hun eigen CSL-project.

Tips en informatie bij het materiaal

Hoe kunnen we jongeren het complexe en abstracte concept van democratische vaardigheden bijbrengen? Een mogelijk antwoord op deze vraag is om deze democratische vaardigheden in het dagelijks leven te benadrukken en om leerlingen aan te moedigen te bedenken in welke mate hun project democratisch kan worden genoemd. De leerkracht beslist zelf, naargelang de beschikbare tijd en/of de leeftijd van de leerlingen, hoe grondig dit deel wordt doorgenomen.

Overzicht van de suggesties en tools voor leerkrachten

S1 Suggesties voor leerkrachten over de stickers over democratie

R1 Stickers over democratie

R2 Teken je stickers over democratie

R3 Overzicht van je democratische vaardigheden

R4 Reflectiemethode met de schietschijf

Criteria van CSL

Reële behoefte	Aanpassing van het curriculum	Reflectie	Deelname van de leerlingen	Engagement buiten de schoolomgeving	Erkenning en afsluiting
		X			

S1 Suggesties voor leerkrachten over de stickers over democratie³¹ en ³²

Op basis van deze vragenlijst kunnen leerlingen reflecteren over democratische vaardigheden:

1. Gevoel van sociale verantwoordelijkheid: in welke situatie heb je je al ingezet voor anderen? Welke impact hebben je acties op het leven van anderen?
2. Tolerantie ten opzichte van ambiguïteit: wat betekent het woord tolerantie voor jou? Waar ligt je tolerantiegrens? Hoe ga je om met situaties waarvoor er geen pasklare oplossing bestaat?
3. Erkenning van de democratische waarden en principes: wat zou er gebeuren als iedereen naar hartenlust kon doen wat ze wilden?
4. Erkenning van diversiteit en gelijkwaardigheid: wat is het verschil tussen gelijkheid en gelijkwaardigheid? Hoe zou de wereld eruitzien als iedereen was zoals jij? Wat zou volgens jou in zo'n situatie de voorkeur krijgen? Wat zou er minder goed zijn?
5. Het perspectief van de andere aannemen en empathie: welke mensen heb je ontmoet in het kader van je engagement? Hoe hebben die mensen zich gedragen? Hoe leg je uit dat die mensen zich op zo'n manier hebben gedragen?
6. Zelfredzaamheid: heb je via je acties zinvolle resultaten kunnen behalen? Wat voelde je toen je merkte dat je dingen in beweging kan brengen?
7. Vaardigheid en wil tot participatie: waarvoor heb je je al ingezet? Wat waren de redenen voor je engagement?
8. Vermogen om met conflicten om te gaan en gespreksvaardigheden: wat zijn volgens jou de voorwaarden voor een goed gesprek? Hoe ga je aan de slag om een conflict op te lossen? Kan je altijd een oplossing vinden voor alle betrokken partijen?
9. Ruimdenkendheid en analytische geest: hoe en waar vorm je je mening? Hoe weet je dat een bron betrouwbaar is?
10. Democratische concepten: waarom heeft onze maatschappij engagement nodig? Hoe willen we samenleven?
11. Zelfkennis: waarin ben je bijzonder goed? Waarin wil je jezelf nog verbeteren? Wat moet je doen om je doelen te behalen?

³¹ Mauz A., Gloe M., Demokratiekompentenz bei Service-Learning, Stiftung Lernen durch Engagement, Berlin, 2019.

³² Raad van Europa (ed.), Competenties voor democratische cultuur, Samenleven als gelijken in cultureel diverse democratische samenlevingen, 2018

R1 Stickers over democratie³³

1. Gevoel van sociale verantwoordelijkheid
2. Tolerantie ten opzichte van ambiguïteit en onzekerheid
3. Erkenning van de democratische waarden en principes
4. Erkenning van diversiteit en gelijkwaardigheid
5. Het perspectief van de andere aannemen en empathie
6. Zelfredzaamheid
7. Vaardigheid en wil tot participatie
8. Vermogen om met conflicten om te gaan en gespreksvaardigheden
9. Ruimdenkendheid en analytische geest
10. Democratische concepten
11. Zelfkennis

Gevoel van sociale verantwoordelijkheid:
Ik vind het belangrijk om me in te zetten voor mensen en er voor hen te zijn wanneer ze mijn hulp willen aanvaarden. Ik ben me bewust van de invloed van mijn handelingen op anderen en ik neem er de verantwoordelijkheid voor op.

Tolerantie ten opzichte van ambiguïteit en onzekerheid:
Ik kan constructief omgaan met onzekere situaties die tot tegenstrijdige interpretaties leiden.

Vaardigheid en wil tot participatie:
Ik neem actief deel aan de besluitvorming en ik heb er talent voor om bij te dragen aan de vormgeving van belangrijke onderwerpen binnen mijn school en mijn omgeving. Ik laat me leiden door mijn eigen belangen en door de welvaart van de hele samenleving.

Erkenning van de democratische waarden en principes:
Ik erken democratische procedures zoals de meerderheidsstemming en de rechtsstaat, en ik respecteer democratische waarden zoals justitie, onpartijdigheid en gelijkheid.

Erkenning van diversiteit en gelijkwaardigheid:
Ik vind het ok dat mensen allemaal anders zijn en ik denk dat we allemaal van elkaar kunnen leren. Ik ken alle mensen dezelfde rechten toe en behandel iedereen zonder vooroordelen.

Vermogen om met conflicten om te gaan, gespreksvaardigheden en probleemoplossing:
Ik aanvaard het standpunt van anderen en ik kan conflicten constructief oplossen. Ik ben in staat om samen te werken met anderen.

Het perspectief van de andere aannemen en empathie:
Ik kan me in de plaats van een ander zetten, ook al zijn we erg verschillend. Ik probeer de gedachten, overtuigingen en gevoelens van anderen te begrijpen, met hen te communiceren en de wereld vanuit hun standpunt te bekijken.

³³ Mauz A., Gloe M., Demokratiekompentenz bei Service-Learning, Stiftung Lernen durch Engagement, Berlin, 2019

Ruimdenkendheid en analytische geest:

Ik weet waar en hoe ik informatie kan krijgen, ik bekijk problemen vanuit verschillende perspectieven en ik kan ze kritisch evalueren.

Zelfkennis:

Ik ken mijn eigen vaardigheden, mijn belangen en doelen. Ik heb mijn eigen standpunten en kan ze kritisch analyseren, ze rechtvaardigen en doen gelden.

Zelfredzaamheid:

Ik geloof in mijn eigen capaciteiten. Ik kan er bepaalde doelen mee behalen en doeltreffend handelen.

Democratische concepten:

Ik ken de democratische waarden en participatiemogelijkheden en ik weet welke principes ten grondslag liggen aan democratische maatschappijen.

R2 Teken je stickers over democratie

Teken een sticker bij elke democratische vaardigheid. Hoe zou je bijvoorbeeld “gevoel van sociale verantwoordelijkheid” weergeven? Stel de resultaten van je werk voor aan de rest van de klas en leg je keuze uit.

Doel: democratische vaardigheden kennen en herkennen en erover nadenken

Materiaal: pen en stevig papier

R3 Overzicht van je democratische vaardigheden³⁴

Doel: democratische vaardigheden kennen en herkennen en erover nadenken

Materiaal: pennen, papier, affiches

Groepswerk

Taken:

In hoeverre kan je je CSL-project "democratisch" noemen?

1. Herlees aandachtig de beschrijving van de democratische vaardigheden (R1). Bespreek dan samen met je groep in welke mate democratische vaardigheden een belangrijke rol spelen in jullie CSL-project.
2. Kleef de stickers (R1) die bij jullie CSL-project passen op een affiche en leg je standpunt uit.
  - Voorbeeld 1: dankzij ons CSL-project oefenen we onze "vaardigheden tot participatie en gespreksvaardigheden", doordat we ons inzetten om de verkeerssituatie in de gemeente te verbeteren en een rondetafelgesprek hierover organiseren met verschillende betrokkenen.
  - Voorbeeld 2: we "vormen onze opinie" omdat we ons diepgaand geïnformeerd hebben over de situatie van de ouderen voordat we het rust- en verzorgingstehuis hebben bezocht. We hebben deze mensen bezocht met een heel open blik, we hebben een verandering van perspectief teweeggebracht en vooroordelen weerlegd.

Vervolgens is het belangrijk om de democratische vaardigheden aan te geven die nu niet in jullie CSL-project behandeld worden.

3. Waarom komen ze niet aan bod?
4. Welke maatregelen kan je nemen opdat het CSL-project in de toekomst ook de ontbrekende democratische vaardigheden zou omvatten?
5. Stel je affiche voor aan je klasgenoten en bespreek ze met de hele groep.

---

³⁴ https://www.buergerstiftung-hamburg.de/fileadmin/user_upload/Projektfoerderung/Projekte/yousful_Tagung_2015_web.pdf

R4 Reflectiemethode met de schietschijf³⁵

Doel: democratische vaardigheden kennen en herkennen en erover nadenken

Materiaal: pennen, stickertjes, papier of grote affiche met een schietschijf erop

De schietschijf die we hier gebruiken, telt acht democratische vaardigheden die niet alleen van belang zijn voor je CSL-project, maar voor je hele leven in een democratische samenleving. Aan de hand van de reflectiemethode met de schietschijf kan je beoordelen welke vaardigheden je al beheerst en op welk niveau.

0. helemaal niet
1. amper
2. een beetje
3. goed
4. heel goed

Om je vaardigheden op de schietschijf weer te geven plak je een stickertje in de overeenkomstige zone. Elke leerling kan dit doen voor zichzelf, voor de eigen groep of de hele klas. Bespreek daarna de resultaten.

1. Gevoel van sociale verantwoordelijkheid: ik heb me ingezet en mijn acties hadden een impact op het leven van anderen.
2. Opinie vormen: ik heb me kunnen informeren over mijn engagement, de dingen vanuit verschillende standpunten bekeken en een opinie gevormd.
3. Zelfredzaamheid: ik heb mijn verantwoordelijkheid genomen en dankzij mijn acties heb ik dingen in beweging gebracht.
4. Erkenning van de democratische waarden en principes: ik heb de juiste beslissingen genomen, de meningen van de verschillende groepsleden gerespecteerd, en groepsgevoel en compromisbereidheid getoond.
5. Wil tot participatie: ik heb mijn zegje gedaan en mijn verantwoordelijkheid genomen.
6. Tolerantie: ik kan het standpunt van de mensen voor wie ik me inzet aanvaarden en respecteren.
7. Bereidheid tot praten: ik voer discussies binnen mijn team en met de externe partner en ik heb goede argumenten om mijn standpunt en doel te verdedigen. Tegelijk ben ik bereid om naar andere standpunten te luisteren en om tijdens mijn reflectie met andere meningen rekening te houden.
8. Het perspectief van de andere aannemen en empathie: ik kan me in iemand anders verplaatsen en hun gedrag en attitude begrijpen, ook al is mijn standpunt anders.

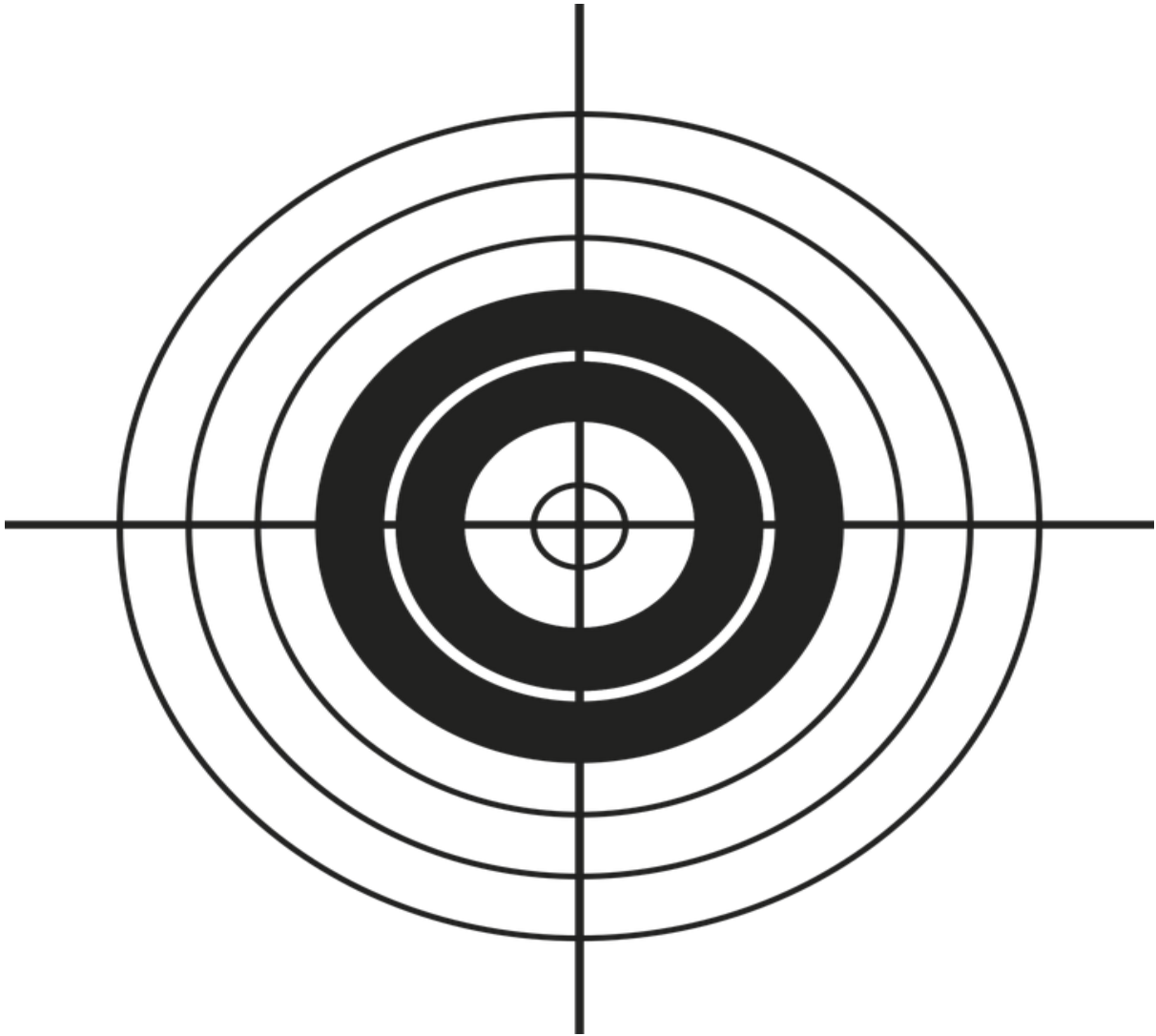
Vervolgens is het belangrijk om de democratische vaardigheden aan te geven die nu niet in jullie CSL-project behandeld worden.

Waarom komen ze niet aan bod?

Welke maatregelen kan je nemen opdat het CSL-project in de toekomst ook de ontbrekende democratische vaardigheden zou omvatten?

Stel je affiche voor aan je klasgenoten en bespreek ze met de hele groep.

³⁵Seifert A., Zentner S., Nagy F., Praxisbuch Service-Learning, Beltz Verlag, Weinheim et Bâle, 2019.

Bronvermeldingen

Bibliografie

- Brosche H., *Wie Wertschätzung in der Schule Wunder wirkt*, Cornelsen, Berlin, 2017.
- Brüning Ludger, Saum Tobias, *Erfolgreich unterrichten durch kooperatives Lernen*, Neue Deutsche Schule Verlagsgesellschaft, Essen, 2020.
- Burow, O.-A., *Wertschätzende Schulleitung*, Beltz Verlag, Weinheim et Bâle, 2016.
- Dorlöchter, H. et al., *Phoenix. Der etwas andere Weg zur Pädagogik. Ein Arbeitsbuch*, volume 1, Paderborn : Ferdinand Schöningh, 2000.
- Ebner M., *Phasen der Teamentwicklung. Wie Führungskräfte sie gezielt begleiten können*. www.ebner-team.com/wo-content/up-load/2014/06/2013_teamentwicklung.pdf
- Raad van Europa (heruitgave), *Competenties voor Democratische Cultuur, Samenleven als gelijken in cultureel diverse democratische samenlevingen*, 2018.
- Fritz E., Wolf S., Saalfrank T., Leyhausen M., *Praxisbuch Schulfach Glück, Grundlagen und Methoden*, Beltz Verlag, Weinheim et Bâle, 2015.
- Janssen B., *Kreativer Politikunterricht*, Wochenschau Verlag, Frankfurt, 2019.
- Klippert H., *Teamentwicklung im Klassenraum*, Beltz Verlag, Weinheim et Bâle, 2019.
- Mauz A., Gloe M., *Demokratiekompetenz bei Service-Learning*, Stiftung Lernen durch Engagement, Berlin, 2019
- Reinders H., *Service Learning-Theoretische Überlegungen und empirische Studien zu Lernen durch Engagement*, Beltz Juventa, Weinheim et Bâle, 2016.
- Schmidt H.; Uhl V., *YOU:SFUL Toolbox*, BürgerStiftung Hamburg, Hamburg, april 2020.
- Seifert A., Zentner S., Nagy F., *Praxisbuch Service-Learning*, Beltz Verlag, Weinheim et Bâle, 2019.
- Seifert A., *Resilienzförderung an der Schule*, VS Verlag, Wiesbaden, 2011.
- Sliwka A., *Pädagogik in der Jugendphase*, Beltz Verlag, Weinheim et Bâle 2018.
- Stiftung Lernen durch Engagement et Deutsche Bahn Stiftung, *Praxisleitfaden Berufene Helden*, Berlin, 2018.
- Theodor-Heuss-Kolleg, *Handbuch: Initiativenkochbuch, Engagement selbst gemacht*, 2e édition.

Websites

<https://www.servicelearning.de>

<https://werkstadt.junges.wien.gv.at/site/presse/>

<https://www.engagementlernen.de/demoversum/>

<https://service.zeit.de/schule/medienwissen/interviews-fuehren-erfahren-was-man-wissen-will/>

Colofon

Uitgever:

BELvue museum

Paleizenplein 7

1000 Brussel

info@belvue.be

www.belvue.be

Redactie:

Manou Worré en Vanessa Reinsch

Fotoverantwoording:

Lay-out: Art & Wise